

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Daniel Slanina

Institucionální změny orgánů ÚV KSČ v letech 1951 až 1953

Institutional Changes of the CPC's Central Committee Organs in the Period of
1951 to 1953

2017

Mgr. Martin Štefek, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 12. 7. 2017

.....

Daniel Slanina

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval Mgr. Martinu Štefkovi, Ph.D. za velmi vstřícný přístup a cenné rady při psaní této práce.

Abstrakt

Cílem této práce je představit institucionální změny orgánů ústředního výboru Komunistické strany Československa v letech 1951 až 1953, a to za pomoci znalostí získaných ze sekundární literatury vztahující se k danému tématu a studiem archivních dokumentů. Práce bude zahájena krátkou historickou kontextualizací, na kterou naváže část věnující ústřednímu výboru Komunistické strany a jeho orgánům. Následně již bude pozornost věnována samotným institucionálním změnám orgánů ústředního výboru, které budou zasazeny do kontextu vnitrostátních událostí a dění ve východním bloku.

Klíčová slova: Totalitarismus; komunismus; Komunistická stran Československa

Abstract

The objective of this work is to introduce institutional changes of the organs of the Central Committee of the Czechoslovak Communist party in the years from 1951 to 1953 and to do that with the help of secondary literature related to this topic and studying documents from the archive. The work will begin with a short historical contextualization and a part regarding the Central Committee of the Czechoslovak Communist party will follow subsequently. After this input the attention will be concentrated on the institutional changes of the organs of the Central Committee which will be described in the context of domestic events and events that occurred in the Eastern bloc.

Keywords: Totalitarianism; Communism; The Communist Party of Czechoslovakia

Obsah

1. Úvod.....	- 7 -
2. Poválečný vývoj Československa a rozpínání sovětského vlivu	- 10 -
3. Budování režimu sovětského typu	- 13 -
4. Ústřední výbor Komunistické strany a jeho orgány.....	- 18 -
4.1. Generální tajemník	- 25 -
4.2. Tajemníci	- 27 -
4.3. Předsednictvo.....	- 29 -
4.4. Politický sekretariát	- 30 -
4.5. Organizační sekretariát	- 31 -
5. Institucionální změny orgánů ústředního výboru Komunistické strany Československa v letech 1951 až 1953.....	- 32 -
6. Závěr	- 40 -

1. Úvod

Téměř čtyřicet let Komunistická strana Československa pod vlivem sovětského vedení řídila život občanů v Československu. Během těchto let, si občané této země museli projít tvrdým obdobím 50. let, která se nesla v duchu hledání nepřátel režimu, odhalování spiknutí a politických procesů. V rámci těch byli bývalí vojáci, političtí odpůrci, umělci, sportovci či zrádci uvnitř strany, odsuzováni režimem pro výstrahu ostatním, ať už k odnětí svobody, nebo jako v případě generála Heliodora Píky, Milady Horákové či Rudolfa Slánského a mnoha dalších, k trestu smrti. Zatímco 50. léta byla tvrdým stalinistickým komunismem, tak po smrti J. V. Stalina v roce 1953 dochází v rámci Východního bloku k tzv. destalinizaci, tj. k jistému „uvolnění“ poměrů. Československo se do této fáze dostává až v 60. letech, kdy toto období vyvrcholí v roce 1968 a vstoupí nám do povědomí jako tzv. Pražské jaro. Tato léta politického tání a nadějí obyvatel na uvolnění poměrů v zemi, jsou však rázně ukončena invazí vojsk Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968. Poté, co byli vrcholní komunističtí představitelé, v čele s prvním tajemníkem strany Alexandrem Dubčekem, internováni a odvezeni do Moskvy, kde po nátlaku, vyjma Františka Kriegla, podepsali tzv. Moskevské protokoly¹, kterými se oficiálně zavázali k normalizaci poměrů v zemi, vstoupilo Československo do tzv. období normalizace. To už se sice neneslo v duchu stalinistického komunismu 50. let, ale přesto znamenalo krutý návrat do reality po letech, které v občanech vzbudily naděje a probudily optimismus na uvolnění „okovů“, kterými je komunistický režim svázel během budovatelského období. Většina klíčových normalizačních opatření, tj. zejména čistky ve straně, probíhala zhruba do roku 1971, kdy v květnu proběhl XIV. sjezd Komunistické strany, na kterém došlo k demonstraci vítězství stoupenců normalizace, které přijel podpořit i první muž Sovětského svazu Leonid Brežněv. Vítězství normalizátorů započalo období, v rámci kterého fungovala společnost na základě jakési společenské smlouvy. Režim občany neperzekvoval a poskytoval jim určité výhody výměnou za to, že se občané nepletli do politický záležitostí².

Komunistický režim potažmo Komunistická strana nebyla ocelovým molochem, nýbrž živým organismem, který se během čtyřiceti let své existence vyvíjel a měnil. Vliv na fungování strany měly jednak osobní vztahy a mocenské boje mezi jednotlivými funkcionáři a současně

¹ Moskevské protokoly byly výsledným dokumentem československo-sovětského jednání ze srpna roku 1968. Jednání se uskutečnila po příjezdu vojsk Varšavské smlouvy do Československa a poté co byli přední představitelé Komunistické strany, v čele s prvním tajemníkem strany Alexandrem Dubčekem, internováni a odvezeni do Moskvy. V rámci tohoto dokumentu se Dubček a spol. zavázali k tomu, že normalizují situaci v Československu, tj. posílí vedoucí úlohu strany ve společnosti, opět zavedou cenzuru, atd. Protokol podepsali všichni přítomní s výjimkou Františka Kriegla, kterého si Sověti chtěli v Moskvě nechat, ale československá delegace si vynutila, že bez Kriegla do Prahy neodletí.

² Nevyžadoval od nich ani nějakou aktivní podporu, jako spíše apatii.

dění ve východním bloku a zájmy Sovětského svazu. Nutno podotknout, že míra toho, jak moc byla strana ovlivňována děním ve východním bloku respektive zájmy Sovětského svazu, byla velmi vysoká a drtivá většina událostí byla reakcí na podnět z vnějšku. Právě z těchto pozic vychází tato práce. Jejím tématem budou institucionální změny orgánů ústředního výboru Komunistické strany Československa mezi lety 1951 až 1953. Ty budou reflektovány na základě znalostí získaných ze sekundární literatury a analýzy primárních pramenů z předmětného období. Stěžejní událostí z tohoto pohledu byla reorganizace ústředního výboru ze závěru roku 1951, v rámci které došlo nejen k personální obměně, ale také k institucionálním změnám. Gottwald však zašel ještě dál a krom ústředního výboru provedl změny i na vládní úrovni, kde nově vzniklo předsednictvo vlády. K těmto změnám nedošlo samovolně, nýbrž na popud Josifa V. Stalina, který byl se způsobem provedení revoluce a děním v Československu nespokojený³ a požadoval změny. Z toho důvodu došlo k zostření třídního boje, který měl vyústění v mnohých politických procesech, v rámci kterých se režim vypořádal se svými ať už reálnými či fiktivními nepřáteli. Za pomoci sovětských poradců byl v rámci vykonstruovaných procesů, které měly s právem přemálo společného, zlikvidován generál Heliodor Píka, Milada Horáková, opat Augustin Machalka či československý Rajk, generální tajemník Rudolf Slánský a mnoho dalších. Vedle Rudolfa Slánského odnesli vnitrostranickou čistku také Otto Šling⁴, Marie Švermová, Vlado Clementis, Artur London či André Simone a mnoho dalších. Personální čistky však byly pouze začátek a po nátlaku Stalina došlo k dalším změnám, mezi které patří i již zmíněná reorganizace ústředního výboru a změny na vládní úrovni ze závěru roku 1951. Stalinův vliv na dění v Československu byl neoddiskutovatelný a byl to právě on, kdo do velké míry určoval, jakým směrem se Komunistická strana v Československu vydá. Vedle sovětského vlivu byly velmi důležitým faktorem, jak již bylo zmíněno výše, také osobní vztahy a mocenské boje mezi jednotlivými funkcionáři. Tyto boje probíhaly nejen na nejvyšších místech, ale také na krajské či okresní úrovni. Největší spory pak vznikaly mezi funkcionáři strany působícími ve stranických orgánech a vládních institucích. Jedním z hlavních aktérů těchto sporů byl generálním tajemník Rudolf Slánský. Ten měl sice velmi blízký vztah ke Klementu Gottwaldovi, ale mezi ostatními nebyl příliš oblíben. Antipatie k němu chovala celá řada vysoce

³ Kritika směřovala především k poklidnému provedení revoluce a k nedostatečnému vedení třídního boje s nepřáteli režimu. Posléze byl Stalin kritický zejména k tomu, že se v Československu nedaří najít jejich Rajka. Tyto skutečnosti souviseli s tím, že Stalin se po zkušenosti s Jugoslávií, „bál“ o loajalitu svých satelitů.

⁴ Otto Šling (1912-1952) byl vysoce postaveným komunistickým funkcionářem a dotáhl to až na post brněnského krajského tajemníka v Brně. Udržoval intimní styk s Marií Švermovou a společně s ní a dalšími se stal obětí vnitrostranických čistek a v rámci procesu se Slánským s spol. byl odsouzen k trestu smrti. Původně se měl právě on stát československým Rajkem, ale pro Sověty to byla příliš „malá ryba“, a tak si za československého Rajka později vybrali Rudolfa Slánského.

postavených funkcionářů, mezi něž patřili předseda vlády Antonín Zápotocký⁵, náměstek předsedy vlády Viliam Široký, ministr informací Václav Kopecký⁶, ministr zemědělství Julius Duriš, ministr vnitra Václav Nosek⁷ či ministr národní obrany Alexej Čepička. Není náhoda, že všichni výše zmínění zastávali pozice na vládní úrovni. Rudolf Slánský se z pozice generálního tajemníka velmi často nezdíral využit svého postavení a soudruhy z vládních pozic při rozhodování obcházel, což pak bylo příčinou sporů. Slánský však měl velmi pevné postavení a až do chvíle, kdy byl zatčen a vyšetřován, tak si nikdo nedovolil proti Slánskému otevřeně vystoupit. Model, kdy nebylo zřetelně jasné, která úroveň, tj. jestli stranická či vládní je tou určující, neodpovídal sovětskému modelu řízení. Samozřejmě i sem směřovala Stalinova kritika a právě již zmíněná reorganizace měla tuto situaci vyřešit.

Práce by měla primárně odpovědět na otázku, jak a proč došlo v předmětném období ke změnám v rámci ústředního výboru, dále pak který orgán byl v předmětném období tím mocensky nejdůležitější a sekundárně pak do jaké míry se změny děly pod tlakem a z iniciativy Moskvy. Jak již bylo zmíněno, k těmto závěrům bych chtěl dojít na základě znalostí získaných ze sekundární literatury týkající se předmětného období a dále pak studiem primárních archivních pramenů.

⁵Antonín Zápotocký (1884 – 1957) se stal po smrti Klementa Gottwalda druhým dělnickým prezidentem Československa. Zápotocký byl trošku zvláštní postavou, jelikož nepatřil mezi tzv. Gottwaldovi karlínské kluky. Měl za sebou minulost v Sociální demokracii a ve dvacátých letech působil ve vedení Šmeralem vedenou Komunistickou stranou. Tato minulost ho příliš nepředurčovala k tomu, že by ho chtělo nově nastupující radikální křídlo Gottwalda a spol. vzít mezi sebe. Nakonec však byl přes „odpor“ karlínských kluků zvolen na V. sjezdu KSČ do vedení strany a to díky tomu, že jeho zvolení prosadil delegát Kominterny. Antonín Zápotocký byl jedním z těch, kdo měli spory s generálním tajemníkem strany Rudolfem Slánským. Zatímco Zápotocký, jako předseda vlády, se domníval, že by centrum moci mělo ležet ve vládě, tak Slánský po vzoru Sovětského svazu centrum moci udržoval ve straně, což Zápotocký, často Slánským obcházený, těžce nes. Není proto divu, že při vyšetřování Slánského, se Zápotocký nezdíral Slánského působení kritizovat.

⁶Václav Kopecký (1897 – 1961) byl po válce členem Zápotockého vlády, ve které působil coby ministr informací. Stejně jako řada dalších měl spory s Rudolfem Slánským, které se však až do Slánského zatčení, stejně jako u ostatních, nestaly zárodkem otevřeného konfliktu. Právě v procesu se Slánským sehrál poměrně významnou roli, když to byl právě on, kdo se zasadil o to, aby Šling dostal trest smrti. Tato jeho iniciativa vzešla z jeho touhy po pomstě, protože to byl Šling, kdo se po válce stal intimním přítelem Marie Švermové, která již dříve Kopeckého intimní návrhy odmítla. Kopecký se pak zasadil i odsouzení Švermové.

⁷Václav Nosek (1892 – 1955) sehrál svou hlavní roli při únorovém převratu v roce 1948. Coby ministr vnitra na začátku února roku 1948 odvolal osm pražských policejních velitelů, kvůli jejich údajné loajálnosti. To vyvolá sérii událostí, díky kterým se komunisté v Československu chopí na čtyřicet let moci.

2. Poválečný vývoj Československa a rozpínání sovětského vlivu

Píše se 9. květen roku 1945 a „čekající“ Prahu konečně osvobozuje Rudá armáda, která definitivně zlomila poslední zbytky odporu příslušníků Wehrmachtu a jednotek SS. Lidé nejen v Praze, ale i ve zbytku Československa, tak mohli slavit konec šest let trvající nacistického protektorátu. Netušili však, že si zdánlivé svobody užijí pouze další tři roky, než se znovu ocitnou v okovech, tentokrát komunistického režimu. O poválečném osudu Československa se však pravděpodobně rozhodlo již mnohem dříve. Událost, která napověděla, že poválečné Československo bude směřovat do sovětského vlivu, se odehrála již během války, a to když dne 12. prosince 1943 za dohledu Edvarda Beneše a Josifa V. Stalina, podepsali v Moskvě československý velvyslanec Zdeněk Fierlinger a sovětský komisař zahraničních věcí Vjačeslav M. Molotov Smlouvu o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československem a Sovětským svazem. To, že se Československo ze sovětského sevření již nevymaní, ukázala i záležitost s (ne) přijetím Marshallova plánu. Americký prezident Harry S. Truman si po válce uvědomil nebezpečí Evropou šířícího se komunismu pod taktovkou Sovětů a dne 12. března 1947 vyhlásil tzv. Trumanovu doktrínu, kterou vyhlásil boj svobodných lidí s totalitním zlem. Navázal tak na slavný Churchillův projev z 5. března 1946, který Churchill pronesl ve Fultonu, kde upozorňoval na nebezpečí silících komunistických stran v evropských státech a poprvé zde použil termín „železná opona“. Spojené státy vědomy si toho, že komunistickému rozpínání nahrávala ekonomická krize v jednotlivých státech, tak přišly v reakci na tuto skutečnost s Marshallovým plánem, jehož cílem bylo finančně pomoci válkou zničené Evropě. Českoslovenští politici zprvu věřili, že se k Marshallově plánu připojí, avšak na příkaz Stalina tuto nabídku Spojených států stejně jako další státy východní Evropy odmítly⁸. To, že se Československo z područí Sovětského svazu již nedostane, demonstrovalo i prohlášení ministra zahraničí Jana Masaryka po jeho návratu z Moskvy, kde bylo československé delegaci sděleno, že Marshallův plán nepřijme, tj.: „*Do Moskvy jsem jel jako ministr suverénního státu. Vrátil jsem se jako Stalinův pohůnek.*“⁹.

Po válce se stala Komunistická strana nejpopulárnější politickou stranou v Československu. V zádech se vzrůstajícími levicovými sympatiemi v poválečné evropské společnosti a využitím symbolu Rudé armády jako osvoboditele a přisluhování si zásluh za toto osvobození, Komunistická strana směřovala k jasnému vítězství v naplánovaných parlamentních volbách

⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné Evropě*. 2004. Str. 278 – 286.

⁹ LAUDER, Sylvie. *My, Stalinovi pohůnci*. 2017 <https://www.respekt.cz/tydenik/2017/23/my-stalinovi-pohunci>

v roce 1946. Cestu za snadným a jasným vítězstvím komunistům zajistil i fakt, že byla zrušena Agrární strana, která měla svojí voličskou základnu na venkově, a tento uvolněný voličský potenciál nejlépe využili právě komunisté, pro které nebyly zbylé strany Národní fronty žádnou konkurencí. Za účelem zvýšení volebního zisku se Komunistická strana „rozdělila“ na KSČ, která kandidovala v Čechách a KSS, která usilovala o hlasy na Slovensku. Předpokládané se stalo skutečností a komunisté v Čechách drtivě zvítězili se ziskem 43,26%¹⁰, přičemž druhá Sociální demokracie získala více jak o polovinu hlasů méně¹¹. Na Slovensku nastala „komplikace“ v té podobě, že komunisté zde prohráli s Demokratickou stranou, která získala 62%¹², zatímco druhá KSS pouze 30,39%¹³. Předseda Komunistické strany Klement Gottwald se tak stal vítězných volbách stal předsedu vlády a komunističtí funkcionáři obsadili nejdůležitější ministerstva.

Následující tři roky se nesly v duchu vleknoucích se vládních rozporů zejména v oblasti bezpečnosti¹⁴ a příprav komunistů na konečné převzetí moci, a to ať už „mírovou“ či ozbrojenou cestou. Zmíněné vládní rozpory přerostly v únoru 1948 ve vládní krizi. Vše odstartovalo ministr vnitra Václav Nosek, který odvolal osm pražských velitelů Sboru národní bezpečnosti pro jejich údajnou neloajálnost a následně odmítal uposlechnout usnesení vlády, aby toto rozhodnutí zrušil. Tím odstartoval sérii událostí, které dne 25. února 1948 vyvrcholily tzv. Vítězným únorem. Dne 20. února 1948 se rozhodli ministři tří stran Národní fronty, tj. Národních socialistů, Československé strany lidové a Demokratické strany, že krizi vyřeší tím, že podají demisi, kterou buď prezident Beneš přijme a vyhlásí nové volby anebo ji nepřijme. K prvnímu zmíněnému řešení bylo potřeba, aby demisi podalo třináct ministrů, zatímco ministrů tří zmíněných stran bylo pouze dvanáct a jelikož Sociální demokraté tento postup odmítli, tak se odstoupivší ministři spoléhali, že se k nim připojí ministr zahraničí Jan Masaryk. Toho o podání demisí telefonicky informoval předseda Národních socialistů Hubert Ripka¹⁵. Masaryk měl být touto informací velmi překvapen a rozladěn z toho, že to s ním nebylo konzultováno a že je prakticky postaven před hotovou věc¹⁶. Rozhodl se tedy pro konzultaci s Benešem, po níž demisi podat odmítl¹⁷. Beneš, který měl za sebou několik prodělaných

¹⁰ CHARVÁT, Jakub. *Analýza průběhu a výsledků voleb do Národního shromáždění*. In KOCIÁN, Jiří, SMETANA, Vít (ed.): *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří*. 2014. Str. 41.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ KAPLAN, Karel. *Pět kapitol o únoru*. 1996. Str. 285.

¹⁵ Tamtéž. Str. 285

¹⁶ Tamtéž. Str. 285.

¹⁷ Tamtéž. Str. 318.

infarktů, se už nezmohl na odpor vůči Gottwaldovi a z obav z krveprolití a hrozící „občanské války“ dne 25. února demise odstoupivších ministrů přijal a pověřil Gottwalda doplněním uvolněných ministerských postů. Ten tak mohl na Staroměstském náměstí shromážděným lidem pronést svůj slavný projev, který započal přes čtyřicet let trvající vládu komunistického režimu.

3. Budování režimu sovětského typu

Poválečný vývoj v Československu je v akademických kruzích častým předmětem debat, zejména pak otázka, jestli by se komunisté chopili moci, kdyby Komunistická strana nevyhrávala v roce 1946 parlamentní volby¹⁸ či kdyby demokratičtí ministři nepodali v osudovém únoru 1948 své demise. Nutno konstatovat, že s ohledem na dění ve zbylých státech východní Evropy, která spadala do sovětské zóny vlivu, lze říci, že v otázce uchopení moci komunisty v Československu nebylo relevantní ptát se „jestli“, ale „kdy“.

Vítězný únor však byl pro komunisty pouze začátkem, jelikož teď museli do Československa inkorporovat sovětský model vládnutí. Za tímto účelem byli do Československa zváni poradci ze Sovětského svazu, který měli aplikaci modelu sovětského vládnutí usnadnit. Oficiálně začali sověští poradci přicházet do Československa v říjnu roku 1949, tj. zhruba rok a půl po Vítězném únoru. První oblastí, kam začali sověští poradci přicházet, byla z patrných důvodů bezpečnost, tj. oblast v rámci které byli někteří komunističtí funkcionáři či zaměstnanci ministerstva vnitra v kontaktu se sovětskými zpravodajci dokonce již před únorem 1948¹⁹. Tyto kontakty byly zapříčiněny i tím, že řada z těchto československých činovníků působila předtím v Sovětském svazu v armádních nebo v partyzánských jednotkách a někteří z nich dokonce absolvovali i místní zpravodajskou školu a stali se spolupracovníky NKVD^{20, 21}. Tyto osoby tak cítili jakési přirozené spojení, které v nich přetrvalo i po válce, kdy někteří z nich měli tendence zavádět do československé bezpečnosti tzv. *berijovské metody*²². Mezi osoby, které i po válce zůstali v kontaktu se Sověty, můžeme zařadit např. Karla Smíška²³,

¹⁸ SMETANA, VÍT, KOCIAN, Jiří. *Květnové volby 1946 a jejich domácí i mezinárodněpolitické důsledky*. In KOCIÁN, Jiří, SMETANA, Vít (ed.): *Květnové volby 1946 – volby osudové?*. Československo před bouří. 2014. Str. 9.

¹⁹ FIALA, Jan, 1968. *Úloha sovětských poradců v československé bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949-1954*. In VOREL, J., Šimánková, A., a kol. (ed.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. 2003; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945-1953*. 2007. Str. 367

²⁰ Narodnyj komissariat vnutrenich děl neboli Lidový komisariát vnitřních záležitostí – ústřední sovětský orgán, který se zabýval bezpečností.

²¹ DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945-1953*. 2007.

²² Lavrentij Pavlovič Berija byl ministr vnitra nebo šéf NKVD, který se významně podílel na Stalinových čistkách ve 30. letech.

²³ Zprostředkoval radio-spojení mezi Prahou a Moskvou již od roku 1945.

Jaroslava Hoška²⁴, Karola Bacílka²⁵, Jaroslava Janouška²⁶, Miroslava Picha-Tůmu²⁷ anebo Jaroslava Jermana^{28, 29}.

Podle *Karla Kaplana* působili sovětští poradci v Československu již od roku 1945, a to v oblasti vojenského školství a v jáchymovských uranových dolech.³⁰ Mezi první poválečné sovětské spolupracovníky v řadách československých činovníků můžeme zařadit funkcionáře StB Dr. Štěpána Plačka, který byl kontaktu se sovětskými zpravodajci v Drážďanech a následně i v Praze. Z pověření Rudolfa Slánského pracovali se sovětskými zpravodajci také vrchní funkcionář Státní bezpečnosti Jindřich Veselý, který sám později vypověděl, že na příkaz Slánského a za souhlasu Klementa Gottwalda udržoval styk se zástupcem sovětských diplomatických činitelů v Praze, a že navazoval styk se sovětskými zpravodajskými orgány³¹.

Významné postavení sovětských poradců bylo podpořeno i jejich privilegovaným sociálním postavením, kdy kromě stejně vysokého platu, jako měl funkcionář, ke kterému byli přiděleni, pobírali celou řadu příplatků a dalších výhod, čímž svým příjmem daleko převyšovali československé funkcionáře. Další klíčovou skutečností ovlivňující postavení sovětských poradců byl fakt, že jejich odpovědnost neodpovídala jejich reálnému mocenskému postavení. Zatímco, jak již bylo řečeno, sovětští poradci disponovali rozsáhlými pravomocemi, tak směrem k československým orgánům jejich odpovědnost nebyla prakticky žádná. Odpovědnost totiž nesli za daná rozhodnutí sami českoslovenští činitelé. S výše zmíněným souvisí i skutečnost, že sovětští poradci byli odpovědní a přímo podřízeni pouze Moskvě. Jejich hlavní úkolem bylo zavést sovětské metody a způsob řízení tak³², aby došlo v Československu k vytvoření režimu sovětského typu. Důležité bylo i to, že sovětští poradci nebyli individuální na sobě nezávislé autonomní subjekty, ale v armádě i v bezpečnosti tvořili ucelený útvar, který měl vlastní hierarchickou strukturu, na jejímž vrcholu stál poradce ministra.³³ Největší počet sovětských poradců přišel do Československa v letech 1951-52, kdy vrcholilo úsilí Moskvy o

²⁴ Interbrigadista a později vedoucí referátu odboru BAa-IIa.

²⁵ Ministr národní bezpečnosti.

²⁶ Vedoucí vyšetřovací skupiny v Kolodějích.

²⁷ Poslanec prozatímního NS a funkcionář v oblasti bezpečnosti, který měl na svědomí několik lidských životů.

²⁸ Náměstek ministra národní bezpečnosti.

²⁹ DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945-1953*. 2007; FIALA, Jan, 1968. Úloha sovětských poradců v československé bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949-1954

³⁰ KAPLAN, Karel, 1993. *Sovětští poradci v Československu 1949-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

³¹ FIALA, Jan, 1968. *Úloha sovětských poradců v československé bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949-1954*. In VOREL, J., Šimánková, A., a kol. (ed.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. 2003; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945-1953*. 2007.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž.

vybudování režimů sovětského typu v zemích patřících do sovětské sféry vlivu a kdy sověští poradci měli v Československu neotřesitelnou pozici.

I přes pomoc sovětských poradců trvalo vybudování základů sovětského modelu řízení zhruba pět let³⁴, během kterých byly položeny základní kameny nového režimu, tj. komunistického monopolu moci, na kterém byla postavena celá konstrukce režimu³⁵. Klíčovou roli v rámci budovatelského období měl Klement Gottwald, který byl jakýmsi „mozkovým trustem“ při projektování a uskutečňování změn. Jeho představa o inkorporaci sovětského modelu byla původně taková, že se Československo tomuto ideálnímu sovětskému typu bude postupně přibližovat, současně však, ale budou zohledněny i specifické československé podmínky³⁶. Taková skutečnost však nakonec nenastala a původní snahy o přizpůsobení sovětského modelu československým podmínkám Klement Gottwald, jak bylo pro jeho celou politickou dráhu charakteristické, brzy vzdal a zcela se podřídil sovětským pokynům³⁷.

Budování režimů sovětského typu v zemích východního bloku kladla Moskva v letech 1948 až 1950 velkou pozornost. Snaha Sovětů o totální kontrolu jednotlivých států³⁸ se postupně vykrystalizovala z několika skutečností. Sověti podezírali Spojené státy, že se pokouší narušit jejich zónu vlivu, čímž ohrožují jejich velmocenské zájmy. Tuto sovětskou respektive Stalinovu paranoii ještě umocnil konflikt s Jugoslávií z června roku 1948³⁹. Prezident Socialistické federativní republiky Jugoslávie Josip Broz Tito se totiž na rozdíl o jiných představitelů států východní Evropy odmítl vzdát uplatnění suverénního mocenského monopolu nad vlastní zemí, tj. odmítl totální podřízenost Moskvě, která Jugoslávii chtěla začlenit do sítě svých satelitů. Tato „jugoslávská zrada“ Stalina velmi rozlítla a jak již bylo řečeno, ještě umocnila jeho paranoii z neposlušnosti „jeho“ satelitů. Z toho důvodu se na příkaz Stalina rozjela nenávistná protijugoslávská respektive protitovská kampaň, která na přelomu 40. a 50. let vyústila v sérii politických procesů s vedoucími komunistickými funkcionáři prakticky ve všech státech východního bloku⁴⁰.

V Maďarsku byl za vůdce spikleneckého centra⁴¹ vybrán ministr zahraničních věcí László Rajk, v Bulharsku generální tajemník Trajčo Kostov, v Rumunsku ministr vnitra

³⁴ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 5.

³⁵ Tamtéž. Str. 16.

³⁶ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. 2009. Str. 101.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa – Doba tání 1953 - 1956*. 2005. Str. 18.

³⁹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 6

⁴⁰ Tamtéž. Str. 7

⁴¹ Pojem přejatý z československého prostředí.

Lukretin Patrascan a v Polsku Wladyslaw Gomulka.⁴² Vyjma Gomulky, který byl sice uvězněn, ale přežil, skončili ostatní na popravišti, jako odstrašující příklad pro ostatní. Zatímco v ostatních státech již své zrádce našli, tak v Československu se pořád nic nedělo⁴³, a to ani přes pomoc důstojníků ze sovětského velvyslanectví Tichonova a Chozjajeva. Jelikož tito dva nedokázali odhalit spiknutí ve vedení československé strany, jako tomu bylo v jiných státech, zejména v Maďarsku, byli z Československa odvoláni. Skutečnost, že se komunistům v Československu nedaří nalézt svého Rajka, Sověty velmi znepokojovala. Tichonov a Chozjajev naléhali na vrcholné československé funkcionáře v čele s R. Slánským, aby si od Sovětského svazu vyžádali pomoc sovětských poradců. Kritika Československa a obavy z toho, že zdejší představitelé podceňují nebezpečí mezinárodního protikomunistického spiknutí a že v čele Komunistické strany stojí lidé, kteří nemají zájem o odhalení těchto protikomunistických živlů, vyvolaly v Klementu Gottwaldovi obavy z toho, že by Sověti mohli chtít jeho „vlastní hlavu“. Dne 16. září 1949⁴⁴ tak Gottwald odeslal dopis, ve kterém Sovětský svaz žádal o vyslání několika odborníků, kteří by Československu pomohli najít zrádce ve straně. Ačkoliv Gottwald počítal původně s jednorázovou pomocí, již brzy mu muselo být jasné, že se pouze jednorázovou pomocí jednat nebude. V říjnu 1949 přijeli tedy do Československa první sovětsští poradci, Lichačev a Makarov, kteří se ihned zapojili do činnosti bezpečnostního aparátu. Přestože se Lichačev a Makarov podíleli v Maďarsku na vyšetřování případu L. Rajka, tak v Československu neuspěli a místního Rajka nenašli⁴⁵. Přestože se jim nepovedlo vyrobít proces s československým Rajkem, tak se jím alespoň podařilo vyrobít největší československý monstrproces s Miladou Horákovou a dalšími⁴⁶. Lichačev a Makarov byli nejspíše pro svůj neúspěch v hledání československého Rajka odvoláni na jaře roku 1950⁴⁷ z Prahy a na jejich místo nastoupili v květnu téhož roku poradci noví. Hlavní poradcem se stal Vladimír Bojarskij, kterého však nechal záhy na žádost Klementa Gottwalda Stalin odvolat a nahradil ho Alexej Besčasnov, jehož zástupcem byl Boris Jesikov⁴⁸. Nakonec byl za československého Rajka

⁴² KAPLAN, Karel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. 2008. Str. 108.

⁴³ Tamtéž. Str. 126

⁴⁴ DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945-1953*. 2007.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ FIALA, Jan, 1968. *Úloha sovětských poradců v československé bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949-1954*. In VOREL, J., Šimánková, A., a kol. (ed.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. 2003; KAPLAN, Karel. *Sovětsští poradci v Československu 1949-1956*. 1993. Str. 22.

⁴⁷ DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945-1953*. 2007.

⁴⁸ KAPLAN, Karel. *Sovětsští poradci v Československu 1949-1956*. 1993. Str. 22-23; FIALA, Jan, 1968. *Úloha sovětských poradců v československé bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949-1954*. In VOREL, J., Šimánková, A., a kol. (ed.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. 2003; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945-1953*. 2007.

vybrán Rudolf Slánský, jehož procesem vyvrcholila činnost sovětských poradců v Československu.

Neúspěchy kolem hledání československého Rajka však nebyly jedinou skutečností, kterou Sověti v čele se Stalinem československému vedení vytýkali. Jejich výtky se týkaly také kádrové politiky a zejména pak uplatňování vedoucí úlohy strany. Za tyto skutečnosti pak byl kritizovaný zejména Slánský, jehož proces se tak stal součástí rozsáhlých změn uvnitř strany, jež dle pokynů Sovětů inicioval Klement Gottwald. Ten na schůzi předsednictva ústředního výboru 1. září 1951 zahájil svůj projev k reorganizaci ústředního aparátu strany, takto: „*Reorganizací aparátu nemá být vedoucí úloha strany snížena, nýbrž zvýšena.*“⁴⁹.

⁴⁹ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. 1993. Str. 70.

4. Ústřední výbor Komunistické strany a jeho orgány

„Právě jsem se vrátil z Hradu od prezidenta republiky. Dnes ráno jsem panu prezidentu podal návrh na přijetí demise ministrů, kteří odstoupili 20. února tohoto roku. A současně jsem panu prezidentu navrhl seznam osob, kterými má být vláda doplněna a rekonstruována. Mohu Vám sdělit, že pan prezident všechny mé návrhy, přesně tak jak byly podány, přijal.“⁵⁰ Byla to právě tato slova Klementa Gottwalda, která pronesl 25. února 1948, a jež jsou symbolickým začátkem komunistického monopolu moci v Československu. Po Vítězném únoru, totiž nastala fáze budování komunistického režimu⁵¹, která se nesla v duchu zavádění modelu režimu sovětského typu, tj. transformace strany tak, aby byla způsobilá pro monopolní výkon moci. Avšak právě způsob toho, jak bude monopol moci praktikován, se stal předmětem rozporů mezi jednotlivými stranickými funkcionáři, a to zejména mezi vládní a stranickou linií.

Zatímco vládní funkcionáři, tj. zejména předseda vlády a jednotliví ministři se domnívali, že centrum moci bude ležet ve vládních strukturách, tak stranická linie viděla centrum moci ve strukturách stranických. Představa Zápotockého, Noska, Novotného a spol. vycházela z presumpce, že když Klement Gottwald byl předsedou vlády, tak centrum moci bude ležet, i přes jeho následný přechod na Hrad, ve vládě⁵². Tyto jejich představy se však ukázaly jako zcela mylné, protože vývoj události po únoru 1948 se ubíral zcela opačným směrem a odpovídal sovětskému vzoru, tj. Komunistické strany jako přímého vykonavatele mocenského monopolu.

Nejenže vedoucí komunistické orgány rozhodovaly o základních státněpolitických otázkách, ale také ukládaly úkoly státním institucím anebo podávaly návrhy na obsazení vedoucích funkcí. Vedoucí postavení stranických institucí a přímý výkon moci prostřednictvím strany, se stalo základním principem režimu. Na vybudování tohoto modelu měl největší vliv generální tajemník Rudolf Slánský, který si velmi rychle vytvořil silné mocenské postavení a v rámci hierarchie strany stál hned „pod“ potažmo vedle Klementa Gottwalda a byl tak druhým mužem strany⁵³. Byl to však právě Slánský, nikoliv Gottwald, kdo se zabýval každodenním děním ve straně⁵⁴ a rozhodoval o stranických záležitostech. Nutno však říci, že Slánský byl ke Gottwaldovi loajální a byl naladěný na stejnou vlnu uvažování. To znamenalo, že Slánský by

⁵⁰ Projev Klementa Gottwalda na Václavském náměstí ze dne 25. 2. 1948.

⁵¹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 5.

⁵² KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. 2009. Str. 226.

⁵³ Tamtéž

⁵⁴ Tamtéž.

neudělal nic, o čemž by se domníval, že by Gottwald neschválil⁵⁵. Tudíž nová role strany, která byla Slánským vytvořena, byla v souladu s Gottwaldovým míněním a současně odpovídala sovětskému modelu řízení.

Slánský vytvořil situaci, kdy strana byla monopolním vykonavatelem moci a státní instituce se staly „pouhým“ vykonavatelem rozhodnutí stranických orgánů. Slánského odpor ke státním institucím lze demonstrovat i na jeho projevu, který pronesl na zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 17. listopadu 1948 a v němž konstatoval mj. následující: *„Jedním z nejdůležitějších předpokladů boje proti byrokratismu a proti všem nepěkným zjevům sabotáže a škůdcovství ve státním aparátě, v hospodářských orgánech – tot’ správně organisovaná a soustavně prováděná kontrola shora i zdola (...). A, soudruzi, u nás kontrola dosud není správně prováděna a proto u nás může řídit ještě mnoho byrokratů, proto se u nás setkáváme s nepěknými zjevy zvrácení správné politiky vlády a strany při jejím provádění ve státních a hospodářských orgánech, se zjevy zneužívání funkcí. Dám ještě jeden příklad, jak komunističtí byrokraté na ministerstvech mohou znešvažit správnou politiku strany.“*⁵⁶. Samotná nedůvěra vůči státním institucím pramenila i z toho, že byly některými považovány za pozůstatek první republiky.

Vedlejší až podružná role státních institucí nebyla v rámci zemí východního bloku ničím neobvyklým, důkazem toho je i to, že ve většině východních satelitů byla zrušena funkce prezidenta, která byla nahrazena novým kolektivním orgánem. V Maďarské lidové republice to byla tzv. prezidiální rada, která se skládala z 21 členů, v Polské lidové republice pak rada Státní. K podobnému opatření mělo dojít i v Československu, ale Gottwald a Stalin nakonec došli k závěru, že bude lepší zachovat dosavadní model a funkci prezidenta v rámci státního zřízení na základě místních tradic ponechat.

Přímé stranické řízení prosazované zejména Slánským zapříčinilo již uvedenou vedlejší a podružnou roli státních potažmo vládních institucí. Z této skutečnosti vyplynuly spory mocenského charakteru mezi nejvýše postavenými funkcionáři Komunistické strany. Tyto spory však často nebyly pouze mocenského charakteru, ale svůj základ měly i v osobních antipatiích mezi jednotlivými funkcionáři. Tyto spory se vystupňovaly v roce 1951 zejména mezi Slánským, jakožto představitelem stranické linie, a členy vlády v čele se Zápotockým,

⁵⁵ Tamtéž. Str. 229

⁵⁶ SLÁNSKÝ, Rudolf. *Nové úkoly – Projev na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 17. listopadu 1948*. Praha: Svoboda. Str. 32.

Kopeckým či Čepičkou⁵⁷. Do chvíle než Slánský padl do oka Sovětům, jakožto hlavní kandidát na československého Rajka a současně také jako „kamínek do mozaiky“ Sověty připravovaného monstrprocesu s antisemitským charakterem, tak si nikdo proti Slánskému nedovolil otevřeně vystoupit. Bylo tomu tak z důvodu, že si ostatní byli vědomi jeho pevného mocenského postavení a důvěry, kterou mu projevoval Klement Gottwald⁵⁸. Ve chvíli, kdy však na Slánského padl stín podezření a jeho pozice začala oslabovat, začali ostatní funkcionáři, kteří do té chvíle mlčeli, požadovat jeho odvolání⁵⁹. Poté co byl Slánský v září odvolán z funkce generálního tajemníka a dne 23. listopadu 1952 v hale své vily zatčen a následně převezen do Ruzyně, ještě krátký čas možná věřil, že se jednalo pouze o omyl a že v průběhu vyšetřování prokáže svou nevinu. Brzy si však již určitě uvědomil, že nic takového nenastane a že ho čeká pouze jediný možný osud, smrt⁶⁰. Ve své cele měl svému spoluvězni říci následující: „*Já ty zdejší praktiky znám, já jsem to také podepisoval; se mnou je konec, mne čeká jedině...*“⁶¹. Ve chvíli, kdy se zcela rozpadla Slánského aura nedotknutelnosti, tak všechny dříve tlumené antipatie vůči jeho osobě vypluly na povrch⁶². V rámci vyšetřování jeho osoby všichni vyslyšení potvrzovali jeho nepřátelskou činnost, příslušnost k protistátnímu spikleneckému centru a jeho úmysl převzít moc ve státě⁶³. Averze vůči Slánskému zůstala v mnohých funkcionářích i dlouho po jeho odsouzení. V rámci Slánského rehabilitace se mnozí z nich vyjadřovali na podporu tehdejšího rozsudku a označovali ho za hlavního viníka všeho zla⁶⁴. Po Slánského odvolání v září roku 1951 se výsadní postavení stranické linie částečně oslabilo, brzy však došlo k návratu k původnímu stavu a dalšímu rozšiřování dominance principu přímého stranického řízení.

Společně s novou úlohou strany bylo zapotřebí vybudovat mohutný aparát, ze kterého se následně vygeneroval systém stranických komisí, které disponovali pravomocemi vůči paralelním státním orgánům. Z hlediska početnosti se v porovnání se situací před únorem 1948 počet pracovníků aparátu ústředního výboru Komunistické strany v srpnu roku 1949 dokonce zdvojnásobil, přičemž *sekretariát ústředního výboru byl organizován tak, aby mohl kontrolovat a řídit všechny státní a ekonomické instituce a společenské organizace*⁶⁵. Obecně lze

⁵⁷ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 65.

⁵⁸ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. 2009. Str. 228

⁵⁹ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968*. 1993. Str. 22.

⁶⁰ KAPLAN, Karel. *Mocní a bezmocní*. 1989. Str. 291.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² KAPLAN, Karel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. 2008. Str. 124

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž. Str. 293.

⁶⁵ KAPLAN, Karel, 2009. *Kronika komunistického Československa*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal. Str. 227.

konstatovat, že aparát ústředního výboru se skládal ze dvou základních článků, tj. sekretariátu jako takového a stranických zařízení. Jak vyplývá z výše uvedeného, tak to byl právě ústřední sekretariát, který byl v rámci stranické hierarchie, tou vůbec nedůležitější složkou výkonných aparátů⁶⁶. V rámci stranického aparátu to byl právě ústřední sekretariát, který v rámci stranické hierarchie zaujímal klíčové postavení, které vyplývalo z důležitosti ústředního výboru, který byl tvořen těmi nejvýše postavenými stranickými funkcionáři, kteří určovali stranickou politiku. Z hlediska horizontálního dělení lze ústřední sekretariát rozdělit na tajemníky ústředního výboru a na oddělení, která se dále dělila na odbory, které se skládaly z referentů. Dle vertikálního dělení se ústřední sekretariát pak členil dle oborů činnosti⁶⁷.

V kontextu východního bloku pak lze konstatovat, že vedoucí funkcionáři komunistických stran neměli nejen ve fázi budování režimů, ale i v dalších letech, příliš prostoru pro vlastní uvažování či rozhodování. Prakticky vše se bez dalšího řídilo zájmy Moskvy. Zejména Stalin byl po „jugoslávské zradě“ velmi háklivý na jakýkoliv sebemenší projev neposlušnosti a své úsilí zaměřil na upevnění vlivu v jednotlivých satelitech. Ještě více než u kohokoliv jiného, byla tato podřízenost vidět na československém komunistickém vedení, které se prakticky ani nesnažilo formulovat a prosazovat vlastní požadavky. A když už se o něco takového pokusily, tak to bylo spíš takový „výstřel do tmy“, protože od toho při první příležitosti, kdy Sověti projeví svůj nesouhlas, ustoupili, a to z obavy, aby na ně nepadl stín podezření z neposlušnosti⁶⁸. Pokyny z Moskvy byly tak prakticky přejímány a plněny jako závazné bez dalšího. Klement Gottwald dokonce několikrát soudruhy z Moskvy ujišťoval, že Československo nebude další Jugoslávií.⁶⁹ Sověti prakticky ani nemuseli na československé vedení Komunistické strany vyvíjet nátlak na plnění jejich pokynů, jelikož většina z členů vedení strany potažmo prakticky všichni si prošli „výchovou“ v Kominterně a jakási podřízenost Moskvě, která byla vnímána jako centrum světového komunismu, v nich tedy byla zakořeněná a fungovala jaksi automaticky. Dalším faktorem pro onu zmíněnou podřízenost byla i obava jednotlivých funkcionářů o své vlastní životy, a to z důvodu, že většina z nich měla již ve své kádrové minulosti nějaký menší prohřešek, což umocňovalo jejich strach, že by na ně mohlo padnout podezření, že jsou reakčními živly a nepřáteli Sovětského svazu. Tyto obavy byly několikanásobně umocněné v období od roku 1948 do roku 1953, kdy byli v rámci politických procesů odsouzeny tisíce lidí a zejména v období hledání československého Rajka

⁶⁶ KAPLAN, Karel, 1993. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV KSČ. Str. 19.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 7.

⁶⁹ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa – Doba tání 1953 - 1956*. 2005. Str. 18.

si nikdo nedovolil se jakkoliv odchýlit od pokynů sovětských soudruhů, jejichž zájmy byly v Československu zprostředkovávány na každodenní bázi prostřednictvím sovětských poradců, kteří o všem informovali své nadřízené v Moskvě. Až panický strach převládl u Klementa Gottwalda, který z obavy o svůj vlastní život podepsal v rámci hledání zrádců uvnitř strany příkazy k popravě celé řady svých kolegů a dlouholetých blízkých přátel v čele s Rudolfem Slánským. U něj asi jako u jediného Gottwald zaváhal a uvažoval o nějaké formě „protestu“, i když to je asi až moc silný výraz, ale nakonec z již zmíněné obavy, že by nakonec mohlo padnout podezření na něho, obětoval i svého nejbližšího přítele.

Politika řízení strany byla založena principu demokratického centralismu, tedy principu, který již v roce 1921 formuloval Vladimír Iljič Lenin, a který spočíval v kombinaci dvou principů stranického vedení, tj. principu demokratického, který umožňoval relativně svobodnou a otevřenou diskuzi a principu centrální kontroly, která zajišťovala stranickou jednotu a disciplínu⁷⁰. Tento princip se odrazil i ve stanovách Komunistické strany z roku 1952, které byly vypracovány po nátlaku Sovětů, jelikož ty původní neodpovídaly již zmíněnému principu a reálnému fungování strany. Princip demokratického centralismu byl výslovně upraven v článku IV stanov. Článek IV odst. 20 stanovoval následující: „*Vedoucí zásadou v organizační výstavbě strany je demokratický centralismus. Demokratický centralismus znamená: (a) všechny vedoucí orgány strany jsou voleny zdola až nahoru, (b) volené orgány pravidelně skládají účty ze své činnosti organizacím, které je volily, (c) přísnou stranickou disciplínu a podrobení se menšiny většině, (d) bezpodmínečnou závaznost usnesení vyšších orgánů pro orgány nižší.*“⁷¹. Princip demokratického centralismu byl rozpracován i v dalších ustanoveních Stanov, přičemž článek IV. odst. 26 Stanov uváděl následující: „*Svobodné a věčné projednávání otázek stranické politiky v jednotlivých organizacích a v celé straně je nezadatelným právem každého člena strany, jež vyplývá z vnitrostranické demokracie. Pouze na základě vnitrostranické demokracie může být rozvinuta kritika a sebekritika a upevněna stranická disciplína, která musí být uvědomělá a nikoliv mechanická. Avšak široká vnitrostranická demokracie ve straně musí být uplatňována tak, aby nemohla vést k pokusům nepatrné menšiny vnutit svoji vůli veliké většině strany, k pokusům o roztržnění cizí nepřátelské ideologie a argumentům nebo o vytváření frakčních skupin, narušujících jednotu strany, k pokusům o rozkol, který může zviklat pevnost a sílu moci dělnické třídy. Jedině splněním těchto podmínek je možné zabezpečit stranu před zneužitím zásad vnitrostranické demokracie*

⁷⁰ BALL, Terence, DAGGER Richard. *Democratic centralism*. 2008.

⁷¹ ÚSTŘEDNÍ VÝBOR KSC. *Stanovy Komunistické strany Československa*. 1952. Str. 15.

protistranickými živly, jedině za těchto podmínek je možno spolehnout se na to, že vnitrostranická demokracie bude ku prospěchu věci a nebude ji využito ke škodě strany a dělnické třídy.“⁷².

Nejvyšším orgánem strany byl sjezd, který se za normálních okolností svolával nejméně jednou za čtyři roky. Krom řádného sjezdu stanovy pamatovaly na sjezd mimořádný, který svolával ústřední výbor na vlastní popud či z podnětu nejméně jedné třetiny všech členů strany. Pro účely této práce je nejdůležitější ta skutečnost, že sjezd strany volí ústřední výbor, který je předmětný pro tuto práci. Stejně jako členové ústředního výboru byli sjezdem voleni i náhradníci/kandidáti, jimiž v situaci, kdy došlo k případnému úbytku členů, byl ústřední výbor doplněn. Ústřední výbor Komunistické strany Československa se scházel na pravidelné bázi, tj. nejméně jednou za 6 měsíců, přičemž mezi jeho povinnosti patřila povinnost pravidelně informovat stranické organizace o své práci. Ústřední výbor pak dále volil předsednictvo, politický sekretariát a dále pak organizační sekretariát⁷³.

Zatímco institut předsednictva známe již z dřívější doby, tak politický sekretariát a organizační sekretariát byly zřízeny až v souvislosti s Gottwaldovou reorganizací strany na konci roku 1951. Dle stanov bylo předsednictvo voleno za účelem všeobecného řízení strany mezi zasedáními ústředního výboru, politický sekretariát pro běžnou politickou práci a organizační sekretariát pro běžnou organizační práci. Stanovy z roku 1952 již neznaly institut generálního tajemníka, který společně s odvoláním Slánského z této pozice zanikl. Do té doby však byla funkce generálního tajemníka symbolizovaná postavou Rudolfa Slánského. Z hlediska fungování strany byla funkce generálního tajemníka tou vůbec nejdůležitější, mnohem důležitější než funkce prezidenta, jelikož to byl právě generální tajemník, který byl v každodenním styku se stranou a řešil běžné stranické záležitosti na denní bázi. Do září roku 1951 fungoval i tzv. sekretariát ústředního výboru KSČ, který se skládal z předsedy strany (Klement Gottwald), generálního tajemníka (Rudolf Slánský) a pěti jeho zástupců. Tento orgán zanikl společně se zrušením funkce generálního tajemníka a jeho zástupců, a to na zasedání ústředního výboru dne 6. 9. 1951⁷⁴. Na konci ledna roku 1952 pak byl vytvořen velmi důležitý institut tzv. tajemníků, kteří společně s předsedou strany tvořily organizační sekretariát. Dle stanov z roku 1952 ústřední výbor Komunistické strany Československa řídil veškerou práci strany a *zastupoval stranu ve styku s jinými stranami, organizacemi i úřady, organizoval a řídil*

⁷² ÚSTŘEDNÍ VÝBOR KSČ. *Stanovy Komunistické strany Československa*. 1952. Str. 17.

⁷³ ÚSTŘEDNÍ VÝBOR KSČ. *Stanovy Komunistické strany Československa*. 1952. Str. 19

⁷⁴ ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. *Složení vedoucích orgánů KSČ*.

*různé instituce strany, schvaloval představitele strany do vlády, Sboru povereníků, Národního shromáždění, Slovenské národní rady, jmenoval vedoucí redaktory ústředních orgánů pracujících pod jeho kontrolou, schvaloval vedoucí tajemníky krajských organizací, rozděloval síly a prostředky strany, stanovil výši členských příspěvků a spravoval ústřední pokladnu. Ústřední výbor řídil práci ústředních státních orgánů, Národní fronty a veřejných organizací prostřednictvím stranických skupin v těchto orgánech a organizacích*⁷⁵. Toto ustanovení stanov z roku 1952 odráželo smysl Gottwaldovy reorganizace strany, která reagovala na stížnosti Sovětů, kterým se nezdálo „roztržštění“ mocenského monopolu mezi stranické a vládní instituce, přičemž samotná reorganizace bude rozebrána v kapitolách níže. Nutno však ještě podotknout, že nad výše uvedené musela reorganizace reflektovat i důvody, pro které byl mj. odsouzen Slánský, tj. špatná stranická a nedostatečná kádrová politika, koncentrace moci a současně také to, že v rámci společnosti se objevily kritické hlasy, jak je možné, že bylo umožněno zrádcům v čele se Slánským v rámci strany tak dlouho škodit.

Výše uvedené přimělo vedení strany k tomu, aby se v letech 1951 až 1953 pokusila o odstranění respektive spíše zmírnění všemocnosti vlastního sekretariátu. Tyto pokusy však nepřinesly příliš znatelné výsledky a následný vývoj se nesl zcela opačným duchu, kdy naopak docházelo k posilování stranického aparátu, jehož všemocnost od roku 1955 kontinuálně sílila. Návrat k všemocnému stranickému aparátu byl vývojem logickým, jelikož se ukázalo, že právě jeho silné mocenské postavení je pro stabilitu komunistického režimu klíčové⁷⁶.

⁷⁵ ÚSTŘEDNÍ VÝBOR KSČ. *Stanovy Komunistické strany Československa*. 1952. Str. 20-21.

⁷⁶ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. 1993. Str. 7.

4.1. Generální tajemník

Píše se rok 1952 a v Pankrácké věznici právě probíhá během mrazivé prosincové⁷⁷ noci poprava jednoho z nejvýznamnějších představitelů československého komunistického režimu. Člověka, který sám byl hlavním iniciátorem perzekuce a masového zatýkání a popravování skutečných či uměle vytvořených nepřátel režimu. Poslední slova⁷⁸ bývalého generálního tajemníka Rudolfa Slánského nemohla být v tu chvíli asi více symbolická. Než však Rudolf Slánský sám stanul oné mrazivé prosincové noci na popravišti v Pankrácké věznici a stal se tak obětí systému⁷⁹, kterým sám pomáhal vytvořit, byl spolu s Klementem Gottwaldem nejvýznamnější postavou komunistického režimu. Jeho zcela výsadní postavení pramenilo zejména ze dvou skutečností – z jeho nadstandardního velmi přátelského vztahu s prvním dělnickým prezidentem Klementem Gottwaldem⁸⁰ a zejména pak z funkce, kterou zastával, tj. z funkce generálního tajemníka.

Generální tajemník měl v rámci mocenské hierarchie režimu zcela jedinečnou a rozhodující pozici. Karel Kaplan pak píše o jeho postavení, jako o *prvním mezi nejmocnějšími*⁸¹, což pozici generálního tajemníka velmi dobře vystihuje, jelikož generální tajemník byl z hlediska fungování strany potažmo i celého režimu nejmocnější a nejvlivnější postavou. Právě u něj se shromažďovaly a koncentrovaly informace o většině potažmo téměř prakticky o všech více či méně důležitých událostech, skutečnostech či navrhovaných opatření. Generální tajemník pak k těmto informacím zaujímal stanovisko, a to v podobě, která odpovídala typu informace, která se k němu dostala. Současně pak stál v čele všech mocenských orgánů strany, od ústředního výboru jako celku, přes jeho předsednictvo, až po sekretariát či porady tajemníků ústředního výboru. Byl to on, kdo nastoloval agendu, která se bude na schůzích jednotlivých orgánů projednávat a byl to on, kdo jednáním předsedal a formoval jejich rozhodnutí. Toto privilegované postavení vycházelo z mnoha skutečností. Mezi ně patřila monopolizace styků se soudruhy z Moskvy, výlučné pravomoci v oblasti kádrové politiky, poměry v mocenské skupině, kumulace funkcí či privilegovaný přístup ke všem informacím.⁸² Všechny tyto faktory

⁷⁷ 3. 2. 1952

⁷⁸ Mám to, co jsem si zasloužil.

⁷⁹ KAPLAN, Karel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. 2008. Str. 124.

⁸⁰ Znali se spolu dlouhá léta – již z 20. let - a jejich vztah byl velmi přátelský, a to nejen mezi nimi, ale i mezi jejich manželkami. Obě rodiny spolu žili v 30. letech v Moskvě, kde byl Gottwald a Slánský školeni v rámci učení Kominterny a následně společně působili v Moskevském exilu během druhé světové války.

⁸¹ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. 1993. Str. 21.

⁸² Tamtéž. Str. 21 – 23.

zajišťovaly generálnímu tajemníkovi výhradní postavení v rámci stranické hierarchie, na jejímž vrcholu jako šéf strany a stranického aparátu⁸³ stál právě generální tajemník.

Úloha a postavení generálních tajemníků byla však nejen napříč jednotlivými komunistickými režimy, nýbrž i v rámci samotného režimu v průběhu času rozdílná, a to i v tom smyslu, že např. v Československu funkce generálního tajemníka po odsouzení Rudolfa Slánského v československé Komunistické straně na dlouhý čas zanikla a byla nahrazena funkcí tzv. „prvního tajemníka“ a objevuje se nám znovu až v období normalizace, kdy se v roce 1971 generálním tajemníkem stal Gustav Husák a následně po něm na krátký čas i Miloš Jakeš a Karel Urbánek. Poté, co byl odsouzen a popraven Rudolf Slánský, tj. osoba, se kterou máme pozici generálního tajemníka pravděpodobně nejvíce spojenou, a zemřel Klement Gottwald, se prakticky upustilo od modelu, kdy v čele strany stály dvě mocensky silné osobnosti, jako tomu bylo v případě Gottwalda a Slánského. Jestli to bylo kvůli obavám ze tříštění autority či z důvodu, že v průběhu dalších let se nikdy nenašly v jeden čas dva podobně silní a ambiciózní jedinci, by mohlo být předmětem další diskuze. Já se však domnívám, že se pravděpodobně jednalo o kombinaci obojího.

Ve funkci generálního potažmo prvního tajemníka působili v rámci Komunistické strany Československa Klement Gottwald (1929 až 1945), Rudolf Slánský (1945 až 1951), Antonín Novotný (1953 až 1968), Alexandr Dubček (1968 až 1969), Gustav Husák (prvním tajemníkem 1969-1971; generálním tajemníkem 1971-1987), Miloš Jakeš (1987 až 1989) a Karel Urbánek (v roce 1989). U každého z nich mělo vliv na jejich rozdílné postavení to, jakým způsobem se do funkce dostali a pomocí jakých kroků se v ní udržovali. Karel Kaplan k tomu napsal následující: „Podle toho, zda jeho autorita pramenila z uznávání jeho politického umu nebo jen z respektu před funkcí a z vynucování autority různými zásahy a opatřeními, se utvářel jeho vztah k ostatním členům mocenské skupiny a také praxe jejího rozhodování.“⁸⁴

⁸³ KAPLAN, Karel. *Mocní a bezmocní*. 1989. Str. 282

⁸⁴ Tamtéž. Str. 23.

4.2. Tajemníci

Tajemníci zaujímali z hlediska mocenské hierarchie režimu zvláštní a důležité postavení. Z formálního hlediska stáli na úrovni členů předsednictva ústředního výboru, fakticky však disponovali větší mocí a vlivem než samotní členové předsednictva. V porovnání s jinými funkcionáři, kteří zastávali funkce v mimostranických organizacích a institucích⁸⁵, stáli tajemníci v rámci stranické hierarchie výše⁸⁶. Jejich mocenské postavení však nebylo jednotné a jednotliví tajemníci byli v tomto ohledu mezi sebou diferenciováni, a to na základě tří skutečností. Tou první bylo (ne) členství v předsednictvu ústředního výboru. Tajemníci, kteří byli současně součástí předsednictva, stáli v mocenské hierarchii výše než ti, kteří byli „pouze“ tajemníky. Tato skutečnost současně byla příčinou sporů mezi jednotlivými tajemníky. Ti, kteří nebyli členy předsednictva se chtěli stát jeho součástí a naopak ti, co jeho členy byli, se snažili své postavení udržet⁸⁷. Druhým faktorem bylo to, jakou agendu měl daný tajemník přidělenou, tj. které resorty spadaly do jeho gesce. Jednotlivé resorty totiž měly různé stupně důležitosti. Posledním faktorem, který měl vliv na postavení tajemníka, byla možnost přístupu ke generálnímu tajemníkovi. Někteří se totiž ke generálnímu tajemníkovi dostávala snáze než jiní.⁸⁸

Tajemníci řídili každodenní činnost sekretariátu a byli to právě oni, kdo určoval důležitost jednotlivých otázek, které se museli vyřešit a současně i určovaly směr a způsob jejich řešení. Každý tajemník měl přiděleno jedno až tři oddělení, za které byl zodpovědný. Rozdělení jednotlivých oddělení mezi tajemníky navrhoval generální tajemník a následně ho schvalovalo předsednictvo ústředního výboru. Samotný generální tajemník obvykle sám řídil oddělení státní administrativy, které zahrnovalo armádu, bezpečnost a justici a dále pak organizačně-politické oddělení. Jak již bylo zmíněno výše, tak rozdělení jednotlivých oddělení vyvolávalo spory mezi jednotlivými tajemníky, jelikož někteří nebyli spokojeni s důležitostí resortu, který jim byl přidělen. Současně docházelo i ke kompetenčním sporům mezi jednotlivými odděleními, které souvisely i s tím, že mezi tajemníky panovaly názorové rozpory na řešení některých otázek.⁸⁹

V rámci reorganizace strany byl vytvořen organizační sekretariát ústředního výboru Komunistické strany, který se skládal z předsedy strany a zvolených tajemníků. Těmi byli na

⁸⁵ Předseda parlamentu, odborů, masových organizací, členové vlády, atd.

⁸⁶ Tamtéž. Str. 282.

⁸⁷ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. 1993. Str. 20.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž.

zasedání ústředního výboru dne 6. 9. 1951 zvoleni Gustav Bareš (do ledna 1952), Štefan Baš'ovanský (do ledna 1952), Václav David, Josef Frank (do ledna 1952), Jiří Hendrych (do ledna 1952) a Antonín Novotný. V lednu roku 1952 byla většina tajemníku s výjimkou Václava Davida a Antonína Novotného vyměněna a tajemníky se nově stali Josef Tesla, Jindřich Uher, Bedřich Voda-Pexa, Anna Baranová, Richard Hradec, Bruno Köhler, Vratislav Krutina, František Nečásek a Jiří Salga. V září roku 1953 došlo k další změně, když ve svých funkcích skončily Anna Baranová, Richard Hradec, František Nečásek a Jiří Salga. Od 4. 9. 1953 pak tajemníky byli Bruno Köhler, Václav Krutina, Antonín Novotný jako první tajemník, Václav Pašek a Bedřich Voda-Pexa.⁹⁰

⁹⁰ ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. *Složení vedoucích orgánů KSČ*

4.3. Předsednictvo

Předsednictvo bylo voleno ústředním výborem pro všeobecné řízení strany mezi zasedáními⁹¹ a řešilo všechny zásadní otázky týkající se domácí a zahraniční politiky, bezpečnosti a obrany republiky či národního hospodářství. Dne 8. dubna 1945 bylo v Košicích na ustanovující schůzi ústředního výboru zvoleno první poválečné prozatimní předsednictvo, které bylo zároveň pověřeno řízením strany mezi zasedáními ústředního výboru do řádného sjezdu strany. Na VIII. sjezdu Komunistické strany v roce 1946 zvolil ústřední výbor čtrnáctičlenné předsednictvo, které následně bylo rozšířeno kooptací zástupců ústředního výboru Komunistické strany Slovenska na 16 členů. Po IX. sjezdu, který se konal v květnu roku 1949, bylo předsednictvo rozšířeno dokonce na 22 členů, přičemž na schůzích předsednictva byli pravidelně přítomni i jednotliví ministři či jiní funkcionáři, jejichž přítomnost byla schůzi žádána.

Po IX. sjezdu strany, který se konal 25. až 29. května 1949 byli na ustanovující schůzi ústředního výboru dne 29. 5. 1949 do předsednictva zvoleni Klement Gottwald, Rudolf Slánský, Zdeněk Nejedlý, Václav Nosek, Josef Smrkovský, Viliam Široký, Marie Švermová, Antonín Zápotocký, Václav Kopecký, Gustav Bureš, Štefan Bašťovanský, Václav David, Jaromír Dolanský, Július Ďuriš, Evžen Erban, Zdeněk Fierlinger, Josef Frank, Ludmila Jankovcová, Oldřich John, Augustin Kliment, Ladislav Kopřiva a Josef Krosnář. Předsednictvo v této své podobě bylo tedy, jak již bylo řečeno výše 22 členné. Dne 6. 9. 1951 bylo předsednictvo rozšířeno na celkový počet 24 členů, a to o Karola Bacílka a Alexeje Čepičku. Z logických důvodů v předsednictvu na konci roku 1951 skončila Marie Švermová (21. 2. 1951) a Rudolf Slánský (6. 12. 1951). V lednu roku 1952 v rámci změn uvnitř strany ve své funkci skončili Gustav Bureš, Štefan Bašťovanský, Evžen Erban a Josef Frank. V roce 1953 pak předsednictvo přišlo o další dva členy, tj. Klementa Gottwalda a Augustina Klimenta, kteří zemřeli. Až do Gottwaldovy reorganizace ze závěru roku 1951 se schůzi předsednictva zúčastňovali i někteří pravidelně zvaní ministři, tj. např. ministr zahraničních věcí Vladimír Clementis, ministr národní obrany Alexej Čepička či ministr zahraničního obchodu Antonín Gregor.⁹²

⁹¹ ÚSTŘEDNÍ VÝBOR KSČ. *Stanovy Komunistické strany Československa*. 1952. Str. 19.

⁹² ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. *Složení vedoucích orgánů KSČ*

4.4. Politický sekretariát

Politický sekretariát se skládal z nejvýše postavených členů předsednictva a během své existence tento orgán přebíral velkou část kompetencí samotného předsednictva. Poprvé byl politický sekretariát ustanoven v březnu roku 1946, a to za účelem efektivního a rychlého řešení naléhavých personálních a kádrových otázek, fungoval však pouze do konce roku 1947. Jeho činnost byla posléze v období revolučního února 1948 znovu na krátko obnovena⁹³. Znovu byl poté politický sekretariát ustanoven v lednu roku 1951, a to za účelem řešení běžných otázek strany, armády, bezpečnosti, kádrových otázek, zahraniční politiky či zásobování. V září roku 1951 pak byl sekretariát rozšířen jak personálně (z původních čtyř členů), tak i z hlediska politických kompetencí. Dle Stanov z roku 1952 byl politický sekretariát volen ústředním výborem pro běžnou politickou práci⁹⁴. V červnu roku však byl politický sekretariát znovu zrušen a v souvislosti s přijetím nových stanov na X. sjezdu byl společně s politickým sekretariátem zrušeno i předsednictvo jako takové, přičemž oba tyto orgány byly nahrazeny jediným orgánem, a to tzv. politickým byrem.

Již ze složení politického sekretariátu lze vypožorovat, že se jednalo o jeden z klíčových orgánů režimu. Na zasedání ústředního výboru dne 6. září 1951 byly členy politického sekretariátu zvoleni předseda strany a prezident republiky Klement Gottwald, předseda vlády Antonín Zápotocký, náměstek předsedy vlády Rudolf Slánský, náměstek předsedy vlády Viliam Široký, místopředseda vlády Jaromír Dolanský, ministr národní obrany Alexej Čepička a ministr státní kontroly Karol Bacílek, tj. všechno současně členové předsednictva a z hlediska mocenského vlivu nejvýše stojící funkcionáři v rámci komunistického režimu. Na zasedání ústředního výboru Komunistické strany dne 6. 12. 1951 byli do politického sekretariátu nově zvoleni ministr informací Václav Kopecký a vedoucí tajemník krajského výboru Komunistické strany v Praze Antonín Novotný. Jak již bylo řešeno výše, tak politický sekretariát postupně přebíral většinu agendy předsednictva a stal se jakýmsi výkonným výborem předsednictva.

⁹³ Pouze do března.

⁹⁴ ÚSTŘEDNÍ VÝBOR KSČ. *Stanovy Komunistické strany Československa*. 1952. Str. 19.

4.5. Organizační sekretariát

Stejně jako politický sekretariát, tak i organizační sekretariát byl ustanoven na zasedání ústředního výboru dne 6. 9. 1951, přičemž členy organizačního sekretariátu byl předseda strany a zvolení tajemníci ústředního výboru. Organizační sekretariát byl zakomponován i do nových Stanov z roku 1952, dle kterých byl organizační sekretariát volen ústředním výborem pro běžnou organizační práci, přičemž vážnější usnesení museli být a priori schválena politickým sekretariátem⁹⁵. Členy organizačního sekretariátu byli tajemníci ÚV Gustav Bareš, Štefan Baš'ovanský, Václav David, Josef Frank, Jiří Hendrych a Antonín Novotný a spolu s nimi předseda strany Klement Gottwald. V lednu roku 1952 ve svých funkcích skončili Gustav Bareš, Štefan Baš'ovanský, Josef Frank a v únoru pak Jiří Hendrych. Naopak usnesením politického sekretariátu ze dne 23. 1. 1952 byli tajemníky a tedy i členy organizačního sekretariátu jmenováni Josef Tesla a Jindřich Uher a v únoru posléze také Bedřich Voda-Pexa.⁹⁶ Z hlediska mocenské hierarchie stál organizační sekretariát pod politickým sekretariátem a předsednictvem a jednalo se spíše o orgán technického charakteru.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. *Složení vedoucích orgánů KSČ.*

5. Institucionální změny orgánů ústředního výboru Komunistické strany Československa v letech 1951 až 1953

Období mezi lety 1948 až 1953 označujeme za období budování režimu. Samotný komunistický režim tuto fázi oficiálně označoval za budování základů socialismu⁹⁷. Kapitulu jsem nazval jako *Institucionální změny orgánů ústředního výboru*, avšak spíše než o změny jako takové, šlo o jakýsi přirozený vývoj. Slovo změna totiž implikuje jakousi změnu v tom smyslu, že něco co funguje po nějaký čas, se změní na něco jiného, nového. Do jisté míry je to i tento případ, avšak lépe je o tom hovořit jako o jakémsi vývoji v období nestálém, budovatelském. Jak to tak bývá, rané fáze nových režimů jsou typické nestálostí a hledáním optimálního stavu, což je i případ komunistického režimu v Československu.

Klíčová byla z tohoto pohledu reorganizace volených orgánů ústředního výboru Komunistické strany ze září roku 1951 a následně pak reorganizace ústředního aparátu strany z října stejného roku. Tyto změny byly zapříčiněny jak vnitřními, tak zejména vnějšími vlivy. Jak již bylo uvedeno v kapitolách výše, tak sovětské vedení v čele se Stalinem nebylo spokojené s budováním režimu sovětského typu v Československu. Kritika směřovala na celou řadu skutečností, tj. např. nedostatečné zajištění mocenského monopolu strany, spory mezi jednotlivými funkcionáři ze stranické a státní linie a s tím související tříštění mocenského monopolu či špatnou kádrovou politiku.

Změny, které nastaly, byly dvojího charakteru. Za prvé se jednalo o změny personální, které spočívaly v kádrové odměně celé řady funkcionářů a za druhé pak změny institucionální, na základě kterých došlo k zániku některých orgánů a k vytvoření nových. Mezi Klementem Gottwaldem a Rudolfem Slánským se již před únorem 1948, po kterém ještě zesílila, utvořila silná vzájemná vazba. Tato vazba vytvářející svazek Hradu a strany nebyla narušena ani příchodem Alexeje Čepičky do Gottwaldovy rodiny⁹⁸. Čepička se sice nelíbilo, že si Slánský monopolizuje přístup ke Gottwaldovy a dle jeho slov Gottwalda na Hradě úmyslně izoloval od dění ve straně, ale oficiálně si proti němu vystoupit nedovolil. Změna toho mocenského nastavení nastala až na podzim roku 1951, kdy byl nejdříve Slánský odvolán z funkce generálního tajemníka a následně v prosinci zatčen. Zatímco před rokem 1951 tedy stála v čele

⁹⁷ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 5.

⁹⁸ Alexej Čepička si vzal dceru Klementa Gottwalda.

strany silná mocenská dvojka⁹⁹, tak po roce 1951 se již moc koncentrovala výhradně u Klementa Gottwalda.

Nejprve se zaměříme na hledisko personální. V průběhu roku 1951 potažmo na začátku roku 1952 ve svých funkcích skončilo sedm z dvaadvaceti členů předsednictva ústředního výboru. Důvody konce jednotlivých funkcionářů byly různé. Marie Švermová, Josef Smrkovský, Josef Frank a Rudolf Slánský skončili ve svých funkcích z důvodů zatčení a následného odsouzení v politických procesech při hledání nepřátel uvnitř strany. Nejprve byli Slánský¹⁰⁰ a Frank¹⁰¹ v listopadu roku 1952 odsouzeni k trestu smrti v procesu s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského, v lednu roku 1954 v navazujícím procesu s krajskými tajemníky byla odsouzena Marie Švermová k trestu doživotí¹⁰² a následně v srpnu stejného roku i Josef Smrkovský v procesu se skupinou národohospodářů¹⁰³ k trestu odnětí svobody v délce 15 let. V lednu roku 1952 pak ve svých funkcích skončili i Gustav Bareš a Štefan Bašťovanský. Ačkoliv oficiálně byl Bašťovanský zbaven funkce na základě toho, že byla objevena jeho přihláška do Hlinkovi slovenské ľudové strany a Bareš z důvodu, že nastoluje protigottwaldovskou linii, tak pravý důvod byl poněkud jiný a shodoval se s tím, který přivedl do politických procesů Franka a Švermovou. Jak Bareš a Bašťovanský, tak i Frank a Švermová byli blízcí spolupracovníci generálního tajemníka Rudolfa Slánského. Všichni totiž zastávali funkce zástupců generálního tajemníka a společně byli členy úzkého důležitého stranického orgánu, tj. Sekretariátu ústředního výboru. Ten byl složen z předsedy strany Klementa Gottwalda, generálního tajemníka Rudolfa Slánského a pěti zástupců generálního tajemníka¹⁰⁴, tj. Gustava Bareše, Štefana Bašťovanského, Josefa Franka, Rudolfa Slánského, Marie Švermové a Ladislava Kopřivy, který však ve funkci skončil již v květnu roku 1950 a tak se vyhnul tomu, aby s ním bylo naloženo jako se zbylými členy tohoto orgánu. Vyjma nich ve své funkci skončil ještě v lednu roku 1952 Evžen Erban¹⁰⁵, který na svou funkci rezignoval. Místo výše uvedených byli do předsednictva zvoleni a kooptováni jiní, kterým Gottwald mohl důvěřovat, a současně nebyli napojeni na Slánského, tudíž byli přijatelní zejména pro Sověty, ale také pro československou společnost, v rámci které panovala po procesu se Slánským nedůvěra vůči vedení strany.

⁹⁹ Gottwald a Slánský

¹⁰⁰ Ve funkci skončil již dne 6. 12. 1951.

¹⁰¹ Ve funkci skončil v lednu roku 1952.

¹⁰² Nakonec si odseděla „pouze“ pět let.

¹⁰³ Protistátní centrum aneb proces se Slánským 2.0. 2014.

¹⁰⁴ ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. *Složení vedoucích orgánů KSČ.*

¹⁰⁵ Tamtéž

S odvoláním Slánského z postu generálního tajemníka byla tato funkce na zasedání ústředního výboru dne 6. 9. 1951 zrušena a společně s ní i funkce jeho zástupců a jimi tvořený sekretariát ústředního výboru¹⁰⁶. Do své odvolání stranu řídil¹⁰⁷ zejména Slánský a jemu podřízení zástupci, a jelikož mezi příčinami obvinění Rudolfa Slánského z nesprávného řízení strany, špatné kádrové politiky a vytváření druhého mocenského centra bylo uváděno i to, že se Klement Gottwald nedostatečně zabýval stranickým životem a činností aparátu¹⁰⁸, tak se Gottwald po Slánského odvolání sám ujal faktického řízení strany. Za tímto účelem zřídil kancelář předsedy strany, která měla na starosti obstarávání písemností týkající se předsedy strany či přípravu schůzí stranického vedení¹⁰⁹. Tuto skutečnost lze demonstrovat i na slovech vedoucího kanceláře předsedy strany Richarda Brabce, který konstatoval následující: *Soudruhovi Gottwaldovi šlo o to, aby se věci strany dělaly přímo u něho. Nic jiného než zajišťování schůzí tento aparát nedělal, až do té doby se dělalo přímo na ÚV. Všechny zmíněné schůze se konaly na Hradě... schůze orgánů se konaly pravidelně. Gottwald určoval jejich program a také jim předsedal. Za hlavní orgán považoval politický sekretariát, schůze předsednictva již nebyly tak pravidelné.*¹¹⁰

Společně se zrušením funkce generálního tajemníka a sekretariátu ústředního výboru byl na zasedání ústředního výboru dne 6. 9. 1951 zvolen politický a organizační sekretariát ústředního výboru, tj. orgány, které fungovaly již od IX. sjezdu strany, ale fakticky začaly fungovat až od zmíněného zasedání ústředního výboru. Zejména politický sekretariát byl rozšířen nejen personálně, ale zejména z hlediska kompetencí. Na již zmíněném zasedání do něj byli zvoleni ministr státní kontroly¹¹¹ Karol Bacílek, ministr národní obrany Alexej Čepička, předseda vlády Antonín Zápotocký, náměstek předsedy vlády Viliam Široký, náměstek předsedy vlády Rudolf Slánský, místopředseda vlády Jaromír Dolanský a předseda strany Klement Gottwald¹¹². Po konci Slánského dne 6. 12. 1951 byli členy zvoleni ministr informací Václav Kopecký a vedoucí tajemník krajského výboru Komunistické strany v Praze Antonín Novotný. Skutečnost, že vyjma Antonína Novotného byli všichni uvedení členové vlády, nebyla náhodná. Jak již jsem uvedl v kapitolách výše, tak v rámci strany fungovala jakási dvojkolejnost moci, která byla příčinou sporů mezi funkcionáři ze stranické a státní linie. Tyto

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Myšlena každodenní činnost strany.

¹⁰⁸ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa – Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. 2009. Str. 119.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Později ministr národní bezpečnosti.

¹¹² ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. *Složení vedoucích orgánů KSČ*.

rozpory byly během Slánského působení ve funkci generálního tajemníka spíše latentního charakteru, ale po jeho odvolání v září roku 1951 tyto potlačované spory vyústily v ostrou kritiku všemocnosti stranického aparátu a uplatňování principu přímého stranického vedení¹¹³. Z toho důvodu bylo záměrem¹¹⁴ Gottwalda tuto dvojkolejnost odstranit. Tento svůj záměr ostatně Klement Gottwald demonstroval i ve svém projevu na schůzi předsednictva ústředního výboru k reorganizaci ústředního aparátu strany, ve kterém konstatoval následující: „*Na všech ministerstvech jsou kádroví referenti, kteří podléhají přímo ministroví. Jejich spolupráce s příslušným oddělením aparátu ÚV KSČ v přípravě kádrových návrhů musí být velmi těsná (...) Jako pravidlo má kádrové návrhy předkládat ministr – pokud je to možné – v dohodě s příslušným oddělením aparátu ÚV (...) Mezi ministerstvy a ústředním aparátem nesmí být vojna, nýbrž těsná spolupráce, musí být dány stranou všechny osobní sympatie a antipatie a vymýceno klikařství (...) K tomu je třeba, aby poměr mezi ústředním aparátem a těmito ministerstvy byl normální, aby nebyl na kordy (...) Hospodářské věci musíme co nejdříve předat Úřadu předsednictva vlády, aby mohly být odtamtud předkládány politickému sekretariátu ke schválení a aby se současně vždy zajistilo jejich provádění po stranické linii.*“¹¹⁵.

Prvním krokem k naplnění Gottwaldova záměru bylo dosazení vládních činitelů do „nově“ fungujícího politického sekretariátu, který se od září roku 1951 stal nejdůležitějším orgánem strany, důležitějším, než bylo předsednictvo ústředního výboru. Tuto skutečnost lze demonstrovat na množství a důležitosti agendy projednávanou oběma orgány a současně také na tom, s jakou intenzitou se konaly jejich schůze.

Z hlediska množství agendy měl politický sekretariát před zářím roku 1951 na programu schůzi pravidelně velmi malý počet bodů programu. Na programu schůze konané dne 12. dubna 1951 měl pouze šest bodů¹¹⁶, dne 21. dubna 1951 dvanáct bodů¹¹⁷, dne 11. května 1951 jedenáct bodů¹¹⁸, dne 29. května 1951 šest bodů¹¹⁹, dne 5. června 1951 šest bodů¹²⁰, dne 29. června šest bodů¹²¹ a 4. září 1951 jedenáct bodů¹²². Zcela výjimečně se pak stalo, že množství projednávaných bodů překročilo výše uvedené množství. Po zasedání ústředního výboru dne 6.

¹¹³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 45.

¹¹⁴ Respektive spíše povinností, protože to byla jedna ze skutečností, kterou kritizovali Sověti.

¹¹⁵ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. 1993. Str. 70-72.

¹¹⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 31

¹¹⁷ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 32

¹¹⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 35

¹¹⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 37

¹²⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38

¹²¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42

¹²² Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 6, a. j. 56

září 1951 a navýšení kompetencí politického sekretariátu došlo k rapidnímu nárůstu množství projednávané agendy. Na programu schůze konané dne 12. září 1951¹²³ měl politický sekretariát jednatřicet jedna bodů, dne 19. září 1951¹²⁴ sedmatřicet bodů, dne 17. října 1951 dvaadvacet bodů¹²⁵, dne 28. listopadu 1951 pětadvacet bodů¹²⁶, dne 5. prosince 1951 čtyřadvacet bodů¹²⁷, dne 10. až 11. ledna 1952 pětadvacet bodů¹²⁸, dne 6. února 1952 jednadvacet bodů¹²⁹, dne 16. července 1952 čtyřicet bodů,¹³⁰ dne 7. srpna 1952 třiatřicet bodů¹³¹, dne 10. prosince 1952 devětatřicet bodů¹³² a dne 14. dubna 1953 sedmadvacet bodů¹³³. Zcela výjimečně se pak stávalo, že by počet projednávaných bodů na jedné schůzi klesl pod dvacet.

Z hlediska důležitosti agendy politický sekretariát před zářím roku 1951 projednával pouze agendu menší důležitosti. Na své schůzi dne 3. května 1951 tak měl na programu např. pořadí na tribuně k 6. květnu 1951¹³⁴, pořadí na prezidentské tribuně¹³⁵, dar soudruhu Koplenigovi¹³⁶ či motocyklové závody v Brně¹³⁷, dne 5. června 1951 např. cenu polského uhlí¹³⁸, pozvání na léčení ministra zahraničního obchodu Německé demokratické republiky¹³⁹ či žádost Rumunů o úvěr¹⁴⁰, dne 29. června 1951 např. krajské slavnosti strany¹⁴¹, mezinárodní utkání Československo – Bulharsko v řecko-římském zápase¹⁴² či návrh pozdravu Komunistické strany Číny¹⁴³, dne 11. července 1951 např. návrh dohody o kulturní spolupráci mezi Československou republikou a Maďarskou lidovou republikou¹⁴⁴, návrh na uspořádání oslav v Domažlicích¹⁴⁵ či úpravu svátků¹⁴⁶ a dne 11. srpna 1951 např. pozvání André

¹²³ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58

¹²⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 59

¹²⁵ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 9, a. j. 64

¹²⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 11, a. j. 71

¹²⁷ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 11, a. j. 72

¹²⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 13, a. j. 77

¹²⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 81

¹³⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 32, a. j. 105

¹³¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 34, a. j. 108

¹³² Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 48, a. j. 132

¹³³ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 56, a. j. 151

¹³⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 34, b. 3

¹³⁵ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 34, b. 4

¹³⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 34, b. 8

¹³⁷ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 34, b. 9

¹³⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38, b. 1

¹³⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38, b. 5

¹⁴⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38, b. 6

¹⁴¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42, b. 4

¹⁴² Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42, b. 5

¹⁴³ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42, b. 6

¹⁴⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 4, a. j. 46, b. 1

¹⁴⁵ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 4, a. j. 46, b. 6

¹⁴⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 4, a. j. 46, b. 11

Wurmsera¹⁴⁷ do ČSR¹⁴⁸, pozvání zahraničních delegací na Mezinárodní družstevní den do ČSR¹⁴⁹ či pozvání dvou indických umělců do ČSR¹⁵⁰. Stejně jako u množství agendy, tak i z hlediska její důležitosti došlo o zasedání ústředního výboru ze dne 6. září 1951 ke změně a politický sekretariát projednával krom druhu agendy uvedené výše i všechny důležité otázky režimu. Na své schůzi dne 12. září 1951 tak projednával např. sedm soudních případů¹⁵¹, návrh programu dalších prací delegace sovětských expertů¹⁵² či návrh na zřízení muzea V. I. Lenina v Praze¹⁵³, dne 22. listopadu 1951 např. návrhy ministerstva obrany¹⁵⁴ či žádosti o pozvání sovětských expertů¹⁵⁵, dne 24. listopadu odhalení Slánského jako zrádce strany¹⁵⁶, dne 12. prosince 1951 např. návrhy ministerstva národní obrany, tj. návrh dopisu J. V. Stalinovi o pomoc k urychlení růstu bojeschopnosti čs. armády či návrh dopisu J. V. Stalinovi o pomoc vyslání sovětských vojenských poradců pro československou armádu¹⁵⁷ či žádosti o pozvání sovětských expertů¹⁵⁸, dne 30. – 31. ledna 1952 např. návrhy ministerstva národní obrany¹⁵⁹, organizaci obrany čs. území proti nepřátelskému rozhlasovému vysílání¹⁶⁰, návrh na stažení a zničení nebo upravení závadných publikací v souvislosti s odhalením Slánského¹⁶¹ či personální otázky¹⁶² a dne 2. července 1952 pak návrhy ministerstva národní bezpečnosti, tj. např. opatření ke zvýšení ochrany státního tajemství¹⁶³ či návrh na rozpuštění a zákaz sionistických organizací v ČSR¹⁶⁴.

Naproti tomu u předsednictva ústředního výboru byl trend zcela opačný. Předsednictvo mělo na schůzi konané dne 25. června 1951 na programu jedenáct bodů¹⁶⁵, dne 12. července 1951 osm bodů¹⁶⁶ a dne 27. srpna 1951 deset bodů¹⁶⁷. Po změnách v ústředním výboru ze září roku 1951 došlo k rapidnímu poklesu počtu projednávaných bodů na jednotlivých schůzích. Na

¹⁴⁷ Francouzský spisovatel.

¹⁴⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 5, a. j. 50, b. 1

¹⁴⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 5, a. j. 50, b. 3

¹⁵⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 5, a. j. 50, b. 5

¹⁵¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58, b. 6

¹⁵² Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58, b. 7

¹⁵³ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58, b. 10

¹⁵⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 10, a. j. 69, b. 3

¹⁵⁵ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 10, a. j. 69, b. 6

¹⁵⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 11, a. j. 70

¹⁵⁷ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 12, a. j. 73, b. 1, písm. a

¹⁵⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 12, a. j. 73, b. 1, písm. b

¹⁵⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 1

¹⁶⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 7

¹⁶¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 11

¹⁶² Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 20

¹⁶³ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 30, a. j. 103, b. 19, písm. a

¹⁶⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 30, a. j. 103, b. 19, písm. b

¹⁶⁵ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 275

¹⁶⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 277

¹⁶⁷ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 278

schůzi dne 10. září 1951, tak předsednictvo mělo na programu pouze jeden bod¹⁶⁸, dne 17. září 1951 dva body¹⁶⁹, dne 1. října 1951 tři body¹⁷⁰, dne 9. listopadu 1951 čtyři body¹⁷¹, dne 21. ledna 1952 tři body¹⁷², dne 9. června 1952 pět bodů¹⁷³, 7. července 1952 dva body¹⁷⁴, 25. října 1952 dva body¹⁷⁵, 3. listopadu 1952 čtyři body¹⁷⁶, 8. prosince 1952 dva body¹⁷⁷, dne 3. března 1953 tři body¹⁷⁸, dne 30. května 1953 čtyři body¹⁷⁹.

Z hlediska důležitosti pak předsednictvo stále projednávalo některé důležité agendy, ale zpravidla se tomu tak dělo až po předjednání v politickém sekretariátu. Což lze demonstrovat na následujících případech. Na schůzi předsednictva dne 21. ledna 1952 byla projednávána zpráva o stavu ministerstva národní bezpečnosti, zproštění funkce ministra národní bezpečnosti a struktura ministerstva státní kontroly, přičemž byl do funkce ministra národní bezpečnosti jmenován K. Bacílek a do funkce ministra státní kontroly J. Harus¹⁸⁰. Obsahově stejný bod však byl dříve předjednaný na schůzi politického sekretariátu konané dne 17. – 18. ledna 1952, který ho měl na programu jako bod č. 29¹⁸¹. Dalším příkladem je záležitost týkající se odvolání J. Hendrycha z funkce tajemníka ústředního výboru. Na schůzi předsednictva dne 4. února 1952 byla tato záležitost projednána jako návrh na odvolání J. Hendrycha z funkce tajemníka ústředního výboru Komunistické strany a povolání soudruha B. Body (F. Pexy) do této funkce¹⁸². Obsahově stejný bod však byl předjednaný již dříve politickým sekretariátem, který tuto záležitost projednal na schůzi konané dne 30. – 31. ledna 1952, který to měl na programu jako bod č. 25¹⁸³. Posledním uvedeným příkladem je záležitost týkající se včasného a vzorného provedení jarních prací. Na schůzi předsednictva dne 11. února 1952 byla tato záležitost projednána jako návrh vládního usnesení o zajištění včasného a vzorného provedení jarních prací¹⁸⁴. Obsahově stejný bod byl stejně jako u předchozích příkladů předjednaný již dříve

¹⁶⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 280

¹⁶⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 281

¹⁷⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 29, a. j. 282

¹⁷¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 29, a. j. 285

¹⁷² Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 290

¹⁷³ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 32, a. j. 299

¹⁷⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 32, a. j. 301

¹⁷⁵ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 309

¹⁷⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 310

¹⁷⁷ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 34, a. j. 315

¹⁷⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 35, a. j. 324

¹⁷⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 36, a. j. 332

¹⁸⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 290, b. 4

¹⁸¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 14, a. j. 78, b. 29

¹⁸² Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 292, b. 4

¹⁸³ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 25

¹⁸⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 293

politickým sekretariátem, který tuto záležitost projednal na své schůzi konané dne 6. února 1952 jako bod programu č. 21¹⁸⁵.

To, že byl politický sekretariát od září roku 1951 nejdůležitějším mocenským orgánem, lze doložit i na četnosti schůzí. Zatímco politický sekretariát se scházel pravidelně zhruba na týdenní bázi, tj. např. v září roku 1952 měl schůzi dne 3. 9.¹⁸⁶, 10. 9.¹⁸⁷, 17. 9.¹⁸⁸ a 24. 9.¹⁸⁹, tak četnost schůzí předsednictva byla nižší. V září roku 1952 tak mělo předsednictvo schůzi dne 1. 9.¹⁹⁰, 15. 9.¹⁹¹ a 29. 9.¹⁹², tj. ve čtrnáctidenních intervalech. Stávalo se však, že tyto intervaly byly i větší, tj. např. když poslední srpnová schůze se v roce 1952 konala 11. srpna¹⁹³ a další pak proběhla až 1. září¹⁹⁴. Politický sekretariát se naproti tomu scházel stále pravidelně na týdenní bázi a v případě potřeby i dříve než za dalších sedm dní.

Dalším krokem v Gottwaldově snaze o odstranění dvojkolejnosti monopolu moci bylo sloučení politického sekretariátu ústředního výboru a předsednictva vlády, kterým došlo k vytvoření jedné stranicko-vládní instituce, která rozhodovala o všech otázkách jak po stranické, tak i vládní linii¹⁹⁵. K tomuto sloučení došlo 31. ledna 1953 a Gottwald tímto krokem chtěl definitivně překonat tříštění mocenského monopolu ve straně, tyto jeho snahy však skončily společně s ním a po jeho smrti se strana opět vrátila k principu přímé stranického řízení¹⁹⁶.

¹⁸⁵ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 81, b. 21

¹⁸⁶ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 37, a. j. 113

¹⁸⁷ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 38, a. j. 114

¹⁸⁸ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 39, a. j. 115

¹⁸⁹ Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 39, a. j. 116

¹⁹⁰ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 305

¹⁹¹ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 306

¹⁹² Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 307

¹⁹³ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 32, a. j. 304

¹⁹⁴ Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 305

¹⁹⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1991. Str. 45.

¹⁹⁶ Tamtéž.

6. Závěr

Ačkoliv je období komunismu významnou součástí československých potažmo českých dějin, tak z hlediska akademického bádání se stále jedná poměrně o velmi málo probádanou oblast. Tato skutečnost souvisí i s tím, že až postupně jsou ke zkoumání zpřístupňovány jednotlivé archivní materiály. Velkou část práce na tomto poli odvedl historik Karel Kaplan, který zejména na základě studia archivní materiálů vydal celou řadu knih, které se věnují období komunistického režimu, tj. např. *Mocní a bezmocní* (1989), *Československo v letech 1947-1953* (1991), *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968* (1993), *Pět kapitol o únoru* (1996), *Kronika komunistického Československa v letech: doba tání 1953-1956* (2008), *Kronika komunistického Československa v letech – Klement Gottwald a Rudolf Slánský* (2009) či *Protistátní bezpečnost: 1945-1948* (2015). Jeho publikační činnost znamená neocenitelný přínos při zkoumání fungování a existence komunistického režimu. Celá řada témat je v Kaplanových publikacích velmi dobře a detailně rozebrána, logicky však zůstávají některá, které autor pojal pouze okrajově. Takovým tématem je například fungování orgánů ústředního výboru Komunistické strany, kterým není věnována žádná jedna speciální publikace, ale jsou spíše sekundárně a okrajově rozebírány v jednotlivých jeho knihách. Z tohoto pohledu tato práce, jejíž tématem jsou *institucionální změny orgánů ústředního výboru Komunistické strany Československa v letech 1951 až 1953*, navazuje na Kaplanovu publikační činnost a nejenže v rámci jednoho celku popisuje fungování jednotlivých orgánů ústředního výboru, ale jde ještě dál a přináší nové poznatky v problematice týkající se tématu této práce.

Cílem této práce bylo popsat fungování jednotlivých orgánů ústředního výboru Komunistické strany a zejména pak zodpovědět tři následující základní spolu související klíčové otázky, tj.: K jakým změnám došlo v orgánech ústředního výboru Komunistické strany Československa v letech 1951 až 1951 a jaké byly jejich příčiny; Který orgán byl z hlediska mocenského postavení v předmětném období nejdůležitější; Do jaké míry se změny v Československu děly pod vlivem událostí ve východním bloku potažmo pod vlivem Moskvy. Na základě znalostí získaných ze sekundární literatury, zejména z publikací Karla Kaplana, a pomocí studia archivní materiálů bylo možné popsat jednotlivé orgány ÚV KSČ, rozebrat jejich fungování a zodpovědět tři klíčové otázky, které jsem si položil v úvodu této práce.

V rámci zkoumaného období byl klíčový závěr roku 1951, který byl i jakýmsi předělem v rámci budovatelského období režimu. Dne 6. září 1951 byl na zasedání ÚV z funkce generálního tajemníka odvolán Rudolf Slánský, který do té doby měl v rámci režimu výsadní mocenské postavení. Spolu s jeho odvoláním byla zrušena i funkce generálního tajemníka jako

taková a společně s ní i sekretariát ústředního výboru, který se skládal z předsedy strany, generálního tajemníka a pěti jeho zástupců. Na stejném zasedání ÚV byl nově zvolen politický a organizační sekretariát. Zatímco do politického byli zvoleni Klement Gottwald, Alexej Čepička, Jaromír Dolanský, Karol Bacílek, Viliam Široký, Antonín Zápotocký a na pouhé tři měsíce i Rudolf Slánský, tak organizační sekretariát byl ustanoven z předsedy strany a tajemníků ÚV KSČ, kterými byli zvoleni Gustav Bareš, Štefan Baš'ovanský, Václav David, Josef Frank, Jiří Hendrych a Antonín Novotný. Změny však nebyly pouze institucionálního, ale také personálního charakteru. V průběhu roku 1951 a na začátku roku 1952 ve svých funkcích skončilo celkem sedm z dvaadvaceti členů předsednictva ústředního výboru. Důvody konce jednotlivých funkcionářů byly různé. Marie Švermová, Josef Smrkovský, Josef Frank a Rudolf Slánský skončili ve svých funkcích z důvodů zatčení a následného odsouzení v politických procesech při hledání nepřátel uvnitř stran, Bareš kvůli údajnému nastolování protigottwaldovské linie a Baš'ovanský kvůli tomu, že byl údajně během války členem fašistické Hlinkovi slovenské ľudové strany. Tyto změny probíhaly v rámci Gottwaldovy reorganizace strany a jejich účelem bylo odstranění dvojkoľejnosti moci a s tím související tříštění mocenského postavení strany a současně také jimi byly reflektovány skutečnosti, pro které byl mj. odsouzen Slánský, tj. špatná stranická a nedostatečná kádrová politika. Gottwald se tak v důsledku toho po odvolání Slánského sám ujal řízení strany, aby měl vše pod kontrolou. Vedlo ho k tomu i to, že se objevovaly kritické hlasy, které mu dávaly za vinu Slánského protistátní činnosti, a to z důvodu, že se on nedostatečně staral o stranické záležitosti. Poslední fází Gottwaldových změn bylo v lednu roku 1953 k sloučení politického sekretariátu a předsednictva vlády, jejichž spojením vznikla jedna instituce, která měla zajistit jednotu moci. Tyto snahy, jejichž cílem bylo upozadění principu přímého stranického řízení, však skončily společně s Klementem Gottwaldem, který dne 14. března roku 1953 zemřel. Poté došlo opět k plnému uplatňování principu přímého stranického řízení a všemocného stranického aparátu. Jak se totiž ukázalo, tak všemocnost stranického aparátu byla pro mocenské postavení a stabilitu komunistického režimu klíčová.

Druhou klíčovou otázkou bylo, který orgán ústředního výboru byl z mocenského hlediska nejdůležitější, tj. „kde se dělala politika“. K zodpovězení této otázky jsem došel na základě analýzy archivní materiálů týkající se projednávané agendy v rámci politického sekretariátu a předsednictva ústředního výboru, tj. orgánů, které jsou sekundární literaturou považovány v předmětném období za hlavní orgány ÚV. Na základě uvedené analýzy jsem došel k závěru, že nejdůležitějším mocenským orgánem, zejména od září roku 1951, byl

politický sekretariát, a to zejména tři důvodů. Za prvé, protože politický sekretariát projednával prakticky veškerou agendu, od záležitostí politických a zahraničněpolitických až po ty hospodářské či kulturní. Krom toho, že se věnoval tématům z všech oblastí života společnosti, tak měl na starosti z hlediska důležitosti i ty pro režim nejzásadnější otázky. Tyto dvě zmíněné skutečnosti měly za následek to, že politický sekretariát měl oproti předsednictvu na programu svých schůzí velmi často až dvojnásobně více bodů a většina důležitých témat byla nejprve předjednána v politickém sekretariátu a až poté v předsednictvu, což jsem demonstroval v předcházející kapitola na mnoha příkladech. Za druhé to byla četnost konání schůzí dvou uvedených orgánů. Zatímco politický sekretariát se scházel pravidelně na týdenní bázi, někdy s menším rozestupem, tak předsednictvo mělo schůze nejprve v pravidelných čtrnáctidenních intervalech, často však docházelo k tomu, že rozestupy mezi jednotlivými schůzemi předsednictva byly i vyšší. Třetím důvodem pak bylo samotné složení jednotlivých orgánů. Zatímco předsednictvo bylo v jednu chvíli až čtyřiašedesát členné, tak politický sekretariát byl tvořen nejužší mocenskou špičkou komunistického vedení.

Odpověď na třetí a poslední otázku, kterou jsem si v úvodu položil, tj. do jaké míry se změny v Československu uskutečňovaly pod vlivem dění ve východním bloku potažmo vlivem Moskvy, vyplývá z předloženého textu poměrně jednoznačně. Změny se uskutečňovaly zejména na základě vnějších podnětů. Celá Gottwaldova reorganizace vedení strany ze závěru roku 1951 se uskutečnila z důvodu hledání zrádců uvnitř komunistických stran v rámci všech zemí východního bloku. Toto hledání vnitřních nepřátel bylo iniciováno sovětským vedením v čele se Stalinem, který si po tzv. „jugoslávské zradě“, kdy mu poslušnost vypověděl J. B. Tito, chtěl zajistit věrnost a totální podřízenost jednotlivých satelitů Moskvě.

Tato práce nemá ambici být vyčerpávajícím dílem, které by popsalo a definovalo všechny aspekty fungování orgánů ústředního výboru, může však být dobrým základem pro další bádání v rámci zkoumané problematiky.

Seznam použitých zdrojů

Monografie

DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. Státní bezpečnost v letech 1945-1953. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2007.

CHARVÁT, Jakub. *Analýza průběhu a výsledků voleb do Národního shromáždění*. In KOCIÁN, Jiří, SMETANA, Vít (ed.): *Květnové volby 1946 – volby osudové?. Československo před bouří*. Praha: Nadační fond angažovaných nestraníků, 2014.

FIALA, Jan, 1968. *Úloha sovětských poradců v československé bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949-1954*. In VOREL, J., Šimánková, A., a kol. (ed.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003.

KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV KSČ, 1993.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Univerzita Karlova Nakladatelství Karolinum, 2004.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa – Doba tání 1953 - 1956*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2009.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2009.

KAPLAN, Karel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008.

KAPLAN, Karel. *Mocní a bezmocní*. Toronto: Sixty-Eight Publishers Corp, 1989.

KAPLAN, Karel. *Pět kapitol o únoru*. Brno: nakladatelství DOPLNĚK, 1996.

KAPLAN, Karel. *Sovětské poradci v Československu 1949-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

SLÁNSKÝ, Rudolf. *Nové úkoly – Projev na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 17. listopadu 1948*. Praha: Svoboda, 1948.

SMETANA, VÍT, KOCIAN, Jiří. *Květnové volby 1946 a jejich domácí i mezinárodněpolitické důsledky*. In KOCIÁN, Jiří, SMETANA, Vít (ed.): *Květnové volby 1946 – volby osudové?. Československo před bouří*. Praha: Nadační fond angažovaných nestraníků, 2014.

ÚSTŘEDNÍ VÝBOR KSČ. *Stanovy Komunistické strany Československa*. Praha: Svoboda, 1952.

Internetové zdroje

BALL, Terence, Dagger Richard. Democratic centralism. Encyclopedia Britannica [online]. 5. 6. 2008. Dostupné z <https://www.britannica.com/topic/democratic-centralism> [cit. 8. července 2017]

LAUDER, Sylvie. My, Stalinovi pohůnci. *Respekt* [online]. 3. června 2017. Dostupné z <https://www.respekt.cz/tydenik/2017/23/my-stalinovi-pohunci> [cit. 8. července 2017]

ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. Složení vedoucích orgánů KSČ. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/funkcionari-ksc/nejvyssi-organy.pdf> [cit. 8. července 2017]

VLK, Václav st. Protistátní centrum aneb proces se Slánským 2.0. *Česká justice* [online]. 27. května 2014. Dostupné z <http://www.ceska-justice.cz/blog/vaclav-vlk-st-protistatni-centrum-aneb-proces-se-slanskym-2-0/> [cit. 11. července 2017]

Archivní materiály

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 31

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 32

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 35

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 37

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 6, a. j. 56

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 59

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 9, a. j. 64

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 11, a. j. 71

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 11, a. j. 72

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 13, a. j. 77

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 81

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 32, a. j. 105

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 34, a. j. 108

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 48, a. j. 132

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 56, a. j. 151

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 34, b. 3

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2., a. j. 34, b. 4

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 34, b. 8

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 34, b. 9

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38, b. 1

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38, b. 5

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 2, a. j. 38, b. 6

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42, b. 4

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42, b. 5

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 3, a. j. 42, b. 6

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 4, a. j. 46, b. 1

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 4, a. j. 46, b. 6

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 4, a. j. 46, b. 11

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 5, a. j. 50, b. 1

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 5, a. j. 50, b. 3

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 5, a. j. 50, b. 5

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58, b. 6

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58, b. 7

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 7, a. j. 58, b. 10

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 10, a. j. 69, b. 3

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 10, a. j. 69, b. 6

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 11, a. j. 70

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 12, a. j. 73, b. 1, písm. a

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 12, a. j. 73, b. 1, písm. b

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 1

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 7

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 11

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 20

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 30, a. j. 103, b. 19, písm. a

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 30, a. j. 103, b. 19, písm. b

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 275

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 277

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 278

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 280

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 28, a. j. 281

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 29, a. j. 282

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 29, a. j. 285

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 290

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 32, a. j. 299

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 32, a. j. 301

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 309

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 310

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 34, a. j. 315

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 35, a. j. 324

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 36, a. j. 332

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 290, b. 4

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 14, a. j. 78, b. 29

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 292, b. 4

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 80, b. 25

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 31, a. j. 293

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 15, a. j. 81, b. 21

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 37, a. j. 113

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 38, a. j. 114

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 39, a. j. 115

Národní archiv, Praha. 1261/0/22, fond 02/5, sv. 39, a. j. 116

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 305

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 306

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 307

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 32, a. j. 304

Národní archiv, Praha. 1261/0/3, sv. 33, a. j. 305